

İSTANBUL
SARIYER
RUMELİFENERİ KALESİ
RÖLÖVE, RESTİTÜSYON ve RESTORASYON PROJESİ - 2023
SANAT TARİHİ RAPORU

Tekin Süllü
Sanat Tarihçisi
Mart 2023

İçindekiler

- Giriş
- Boğaziçi'ndeki Osmanlı Dönemi Kale Yapıları
- Rumelifeneri Kalesi
- Değerlendirme ve Sonuç
- Kaynakça

Giriş

Günümüze yıkılmış, tahrip olmuş ve atıl bir şekilde ulaşmış olan Rumelifeneri Kalesi, Osmanlı döneminde, Boğaziçi'nin korunması amacıyla inşa edilmiş önemli savunma yapılarından biriydi.

Kale, dönem mimarî özelliklerinin önemli bir kısmını yitirmiştir. Yıkılmış, uzun yıllar bakımsız kalmış ve uyumsuz müdahale biçimleriyle günümüze ulaşmış olan kale, restorasyon projesi çerçevesinde ele alınmıştır.

Sanat Tarihi Raporu; kaleyi, mimarlık ve sanat tarihi özellikleri açısından tanımlamak, özgün dokusunun açığa çıkarılarak restitüsyon ve restorasyon projesinin sağlıklı bir şekilde hazırlanmasına katkıda bulunmak amacıyla hazırlanmıştır.

Rapor, Boğaziçi'ndeki Osmanlı dönemi kale yapılarının ortaya çıkış dönemi ile genel özelliklerini tanımlayan bir bölüm ile başlamıştır. Rumelifeneri Kalesi'nin konumuna dair bilgilerle devam eden rapor; eserin kuruluş dönemine ilişkin çeşitli kaynakların görüşünü aktarmış, bilgi ve belgelerden hareketle, 1769 yılında inşa edilmiş olduğu sonucuna varmıştır. Kalenin mimarî özelliklerini ayrıntılı bir şekilde tanımlayan rapor, geçmişten günümüze geçirdiği değişimi inceleyerek restitüsyon için bilimsel veriler sunmuştur. Kalenin restitüsyona dair sorunlarını; günümüze ulaşan mimarî verilerin yanı sıra özgün dokuyu yansıtan gravür ve eski çizimleri, 1853 yılı planı, 20. yüzyıl başlarına ait fotoğrafları ile benzer yapılardan hareketle anlamaya ve çözmeye çalışan rapor; Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda yer alan belgeler ile eldeki diğer bulguları bir bütün olarak değerlendirmiş ve sonuç kısmı ile bitirmiştir¹.

Boğaziçi'ndeki Osmanlı Dönemi Kale Yapıları

Anadolu'da Hitit, Urartu, Roma, Bizans, Haçlı, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlılar zamanında inşa edilen çok sayıdaki kaleler arasında bazı farklılıklar olmakla birlikte, yapım teknikleri ve işlevleri açısından temel özellikler, çok eski çağlarda belirlenerek yüzyıllarca uygulanmıştır.

Osmanlıların tüm mimarî etkinliği arasında; su yolları ve kısmen de köprüler ayrı tutulacak olursa, devletin tek resmî inşaat saydığı ve malî yükünü genellikle ikta sistemi içinde çözdüğü ya da doğrudan hazineden karşıladığı tek faaliyet türü kale inşaat ve onarımları olmuştur. Kale ya da palanka yapımı ve onarımı; Osmanlıların Hassa, ordu ve şehir mimarlarından bazılarının neredeyse özel uzmanlık alanı haline gelmiştir².

Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçek savunma sistemi, çok büyük olmayan ve çoğunlukla şehir dışında stratejik önemi olan yerler ile limanları korumak için yapılan kalelerdir. Bunların pek çoğu 16. yüzyıldan önce inşa edilmişlerdir. Bu dönemde, stratejik bakımdan çok büyük önemi olan yerlerdeki kaleler onarılmış ya da yeni kaleler yapılmıştır. Bunların başında Çanakkale Boğazı'ndaki Kale-i Sultanî ve Kilitbahir (1463) kaleleri ile İstanbul Boğazı'ndaki Anadolu (1395) ve Rumeli hisarları (1452) gelmektedir (*Fotoğraf-1*). Ayrıca Yedikule Hisarı (1458) onarıldıktan sonra savunma amacıyla kullanılmış olan bir diğer kale yapısıdır.

¹ Tekin Süllü (Sanat Tarihçisi, tekinsullu@hotmail.com). Raporumuza, Sanat Tarihçisi Dr. Adil Özme ve Sanat Tarihçisi Taner Aşık ile Osmanlıca Çevirmeni ve Tarihçi Davud Yıldız katkıda bulunmuştur. Teşekkür ederiz.

² Z. Sönmez, 2001a, s.650

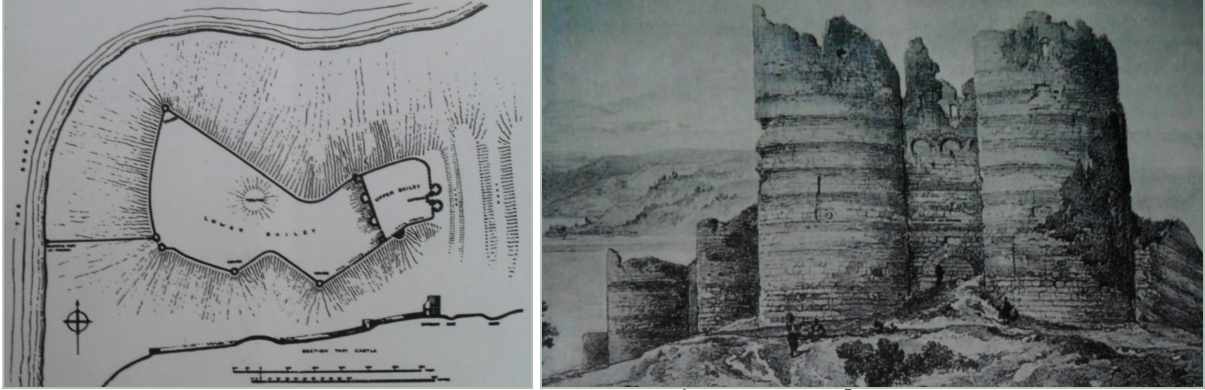
Fatih Sultan Mehmed devrinde başlayan Anadolu kıyılarındaki kale yapımı, Kanunî Sultan Süleyman dönemine dek devam etmiştir. Foça, Çeşme, İzmir Limanı Kalesi (1472), Sancak Kale (1657), Sığıcak Kalesi (1520), Baba Kale ve Çandarlı Kalesi tasarımı ve işçiliği ile Osmanlı dönemi liman kaleleridir³.

15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı kale mimarisinin ulaştığı gelişme noktasını bazı özellikleri ile açıklayabiliriz. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı mimarisinde kalelerin yapımına yönelik keşifler, belirli birimler ve hassa mimarları tarafından düzenlenirdi. Ateşli silahlar, Osmanlı kalesinin yapımında önemli bir yere sahiptir. Osmanlılar kale yapımında barut ve topun getirdiği kazanımlar doğrultusunda mimarî uygulamalara gitmişlerdir. Diğer yandan, palanka ve havale gibi geçici karakterli yapılar, acil gereksinmeler karşısında hızla inşa edilen örneklerdir. Bu durum yapı örgütlenmesinin etkinliğini göstermektedir. Yeniçağın bölgesel bir bütünlüğü gözetken savunma anlayışı, Osmanlılar tarafından 15. yüzyıl gibi oldukça erken bir dönemde kavranmış gözükmektedir. Devletin Fatih döneminde belirginleşen merkezî karakteri, kale mimarisinde ve organizasyonunda da kendini gösterir⁴.

Fotoğraf-1 Rumeli ve Anadolu hisarlarının 19. yüzyıl sonlarına ait fotoğrafları⁵

Osmanlı öncesi Bizans döneminde Boğaziçi, tarım ve hayvancılıkla geçinen küçük köylerden oluşan bir bölgeydi. Genel olarak bölge ve İstanbul'un korunması amacıyla Boğaz'ın her iki yakasında, Bizans döneminden başlayarak çeşitli savunma yapıları inşa edilmiştir. Bölgedeki en eski kaleler, Bizans döneminde, Anadolu Kavağı'nda inşa edilen Yoros Kalesi (Fotoğraf-2) ile Rumeli Kavağı'nda inşa edilen Serapion'dur.

Fotoğraf-2 Yoros Kalesi planı⁶ ve giriş kapısı⁷

Bizans döneminde inşa edilen Yoros Kalesi, Anadolu kavağı'nın kuzeyindeki Yoros Burnu üzerine kurulmuştur. Bir dönem Cenevizlilerin eline geçen kale Osmanlı döneminde onarım

³ A. Boran, 2001, s.15-17

⁴ B. Özgüven, 2000, s.276

⁵ Sultan II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Fotoğrafları, 2008 (Fotoğraflar: Römmeler&Jonas ve Abdullah Frères).

⁶ S. Toy, 1930

⁷ S. Eyice, 2007

görmüş ve yeniden tahkim edilmiştir. Bu dönemde kale içerisine cami ve hamam gibi yapılar inşa edilmiştir.

15. yüzyıla doğru ateşli silahların, özellikle topların kullanılmasıyla kaleler artık çok güvenli yerler olmaktan çıkmıştır. Değişen savaş teknolojileri bu yapıların mimarisini de doğrudan etkilemiş⁸; Boğaz'da inşa edilen savunma yapıları, klasik kale mimarisinden çok farklı özellikleri ile ortaya çıkmışlardır. Boğaziçi'nin asıl gelişmesi ve savunma yapılarının yoğunlaşması da 16. yüzyıldan başlayarak Osmanlı döneminde yaşanmıştır.

1624 yılında kuzeyden gemilerle gelen Kazaklar, Sarıyer'den Yeniköy'e kadar olan bölgedeki köyleri talan etmiş⁹, Rusya'dan gelen bu tür tehditler 18. yüzyıla kadar sürmüştür. Evliya Çelebi de "... Murad Han döneminde¹⁰ bu boğazdan içeri Kazak kâfirleri girip Yeniköy, Tarabya, Büyükdere ve Sarıyer kasabalarını yağmaladılar. Bu haberi Murad Han duyunca bütün Divan erbabına danıştı. Veziri Kaptan Recep Paşa'nın ve Kuzu Ali Ağa'nın görüşleri ile bu boğazın ağzına iki tarafa birer Karadeniz kilidi kaleleri inşa olunması ferman olundu" diyerek kalelerin yapılış nedenini açıklamaktadır¹¹. 1769 yılında Boğaz'ın kuzey girişinde birkaç yeni kıyı bataryasının inşa edildiği de bilinmektedir¹².

Topçuluğun gelişmesi kale mimarisinde büyük değişiklikler meydana getirmiştir. 17. yüzyılın sonunda, Fransız askerî mimarî uzmanı Sébastien Le Prestre Marquis de Vauban, savunma yapılarının tasarımında büyük yenilikler getirmiştir. Yüksek duvarların düşmanın top atışının kolayca hedefi olduğunu gören Vauban, alçak duvarlı kaleler inşa etmiştir. Vauban'ın tasarımına göre deniz kenarından, su yüzeyi hizasından atış yapan topların yerleştirildiği mazgalların inşasına önem verilmiştir. Bu yeni kale mimarisinin usullerini Osmanlı Devleti'nde uygulamak üzere Baron de Tott görevlendirilmiştir¹³.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyıl, Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) anlaşmaları ile başlar. Bu zamana dek toprak kaybı yaşamamış ve yaşam güdüsünü toprak kazancı üzerine kurmuş olan payitaht, bu anlaşmaların getirdiği kayıplar ile bir şok yaşamış ve yönetici erkleri ortaya çıkan gerçeklikler karşısında kendilerini sorgulamaya başlamıştır. Askerî alandaki eksikliklerin tespit edilmesi ve Avrupa imparatorluklarıyla iletişim kurulması için ilk adım III. Ahmed döneminde (1703-1730), Damat İbrahim Paşa tarafından atıldı. I. Abdülhamid Avrupa ve Rus ordularıyla başa çıkabilmek için ıslahatlara yöneldi ve Baron de Tott'un askerî danışmanlığı sonucu Topçu Ocağı ile Hendesehâne tekrar canlandırıldı. Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıla III. Selim'in hükümdarlığı ile girdi. III. Selim, Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği 1789 yılında, tüm şiddeti ile devam etmekte olan Osmanlı-Rusya/Avusturya savaşının ortasında tahta oturdu. 1787-1792 savaşı Osmanlı ordusunun yetersizliğini ve zayıflığını da bütün açıklığıyla ortaya koydu¹⁴.

III. Selim döneminde, imparatorluk sınırları içinde tamirat işlerinin çoğu kalelere aittir ve bunların kayıt altına alınması ile oluşmuş kalabalık bir belge koleksiyonu Başbakanlık Osmanlı Arşivi fonlarında mevcuttur. Belge özetleri incelendiğinde, tamirler ve tabya ilaveleri yapılan yaklaşık 65 farklı kale ismine rastlanmıştır. Bunlardan çoğu, siyasî ortamın şartları gereği savunma önceliği olan Karadeniz'in batı kıyılarında yer alan irili ufaklı kale yapılarıdır¹⁵. III. Selim döneminde çeşitli yapıların mimarî tasarımlarında ve kısmî olarak uygulamalarında A. I. Melling ve çeşitli dış problemler nedeniyle gerçekleştirilemeyen bir takım projelerde F. Kauffer gibi yabancı mimarların kullanılması ya da kullanılmasının planlandığı

⁸ A. Uslu, 2010, s.29

⁹ P. Ğ. İnciyan, 1976, s.119

¹⁰ IV. Murad dönemi 1623-1640 yılları arasını kapsamaktadır.

¹¹ Evliya Çelebi, 2004, s.421

¹² K. K. Eyüpgiller, 2014, s.109

¹³ Y. Yaşa, 2012, s.7

¹⁴ Ö. Özen, 2013, s.5-7

¹⁵ O. Şenyurt, 2013, s.488

da görülür¹⁶. Osmanlı ordusunun modernleşmesine katkıda bulunmak üzere davet edilen askerî mühendislerden ve donanma uzmanlarından oluşan bir Fransız heyet ile birlikte, F. Kauffer da İstanbul'a gelir. F. Kauffer; Boğaziçi, Marmara Denizi, Çanakkale ve Karadeniz girişini kapsayan bölgelerde birçok triangülasyon (nirengi), topografik ölçümleme (rölöve) ve harita derleme projelerinde kartograf olarak yer alıp yönetmiştir. Bu sırada peyzaj desinatörlüğü ve mühendislik yetkinliğini de sergilemiştir¹⁷. F. Kauffer, Sultan III. Selim için birçok harita derler ve John Spencer-Smith'le birlikte Boğaz'ın savunma noktalarını güçlendirir. Boğaz kalelerinin takviyelerinin yapılması ve inşası gerekli mahalleri kontrol etmesi için F. Kauffer, Karadeniz kalelerine gitmek üzere görevlendirilmiştir. F. Kauffer, Boğaz'daki dokuz kaleyi ayrı ayrı kâğıtlara resmettikten sonra Boğaz'ın mevcut durumunu ve söz konusu kalelere yeniden inşa ve ilave edilecek tabya ve istihkâmâtı bir başka paftada sunmuştur¹⁸. III. Selim döneminde yedi kale ve dört kale için nizamnameler düzenlenerek Karadeniz Boğazı üzerindeki mevcut tahkimatın tamiri ve yenilerinin yapılması sağlanmıştır. Yedi kale ya da yedi hisar olarak geçen yapıların içinde; Rumeli Feneri, Anadolu Hisarı, Garibçe Hisarı, Poyraz Limanı, Rumeli Kavağı ve Anadolu Kavağı'nın bulunduğu tespit edilmiştir. Dört hisar ya da dört kale olarak geçen yapıların içinde Anadolu Kavağı, Rumeli Kavağı, Yuşa ve Telli Dalyan tabyaları ifade edilmektedir¹⁹.

İmparatorluğun başkentinde F. Kauffer ile karşılaşan ve aynı ortamda çalışma fırsatı sağlayan diğer mühendis ise Joseph Gabriel Monnier'dir²⁰. Fransız eğitmen olarak J. G. Monnier'e Boğaz'da gerçekleştirilecek savunma çalışmaları görevi verildi. J. G. Monnier, Boğaziçi ve Marmara Denizi'nin haritalarının çıkartılması, gerekli yerlere yeni müstahkem mevkiiler inşasıyla Boğaz girişlerinin tahkimi ve İstanbul'un özellikle Rus saldırılarına karşı savunulur hale getirilmesi amacını taşıyan; bazıları Baron de Tott tarafından başlatılmış ya da yapılmış işleri yeniden ele alarak durumlarını güncelleştirmek ve daha iyi hale getirmek gibi hizmetler için görevlendirilmiştir²¹.

A. I. Melling'in İstanbul ve Boğaziçi gravürlerinin yer aldığı kitabın metinlerini kaleme alan Barbié du Bocage, Boğaz kıyılarında yer alan kale ve bataryaların konumlarını ayrıntılarıyla kaydetmiştir. K. K. Eyüpgiller'in Bocage'dan aktardığına göre güneyden kuzeye doğru ilk batarya Tarabya köyünde, ikinci ise Kireçburnu'ndadır. Büyükdere hattını savunan bu iki batarya, 1807'de istihkâm albayı François Boutin yönetiminde, vezirlerden Çelebi Efendi tarafından yaptırılmıştır. Aynı adlı dağın eteklerinde yer alan Yuşa Kalesi, karşı kıyıdaki Telli Tabya ile karşılıklı ateş hattı oluşturmaktadır (*Gravür-I*). 1795'de inşa edilen bu kaleler Fransız istihkâm subayı J. G. Monnier'nin eseridir. Biraz daha kuzeyde ise Anadolu ve Rumeli kavakları bulunmaktadır. Buralardaki kaleler 1783'de Fransız inşaatçı Toussaint tarafından yaptırılmış, 1794'de J. G. Monnier tarafından büyütülmüştür²².

Rumeli Kavağı'ndaki bataryalar 1783 yılında Toussaint tarafından kurgulanmış, 1794 yılında J. G. Monnier tarafından sayısı artırılmıştır. Büyük Liman bataryası Lafitte ve J. G. Monnier tarafından, Anadolu Kavağı 1783 yılında Kaptan Hasan Paşa yönetiminde Toussaint tarafından inşa edilmiş, 1794 yılında J. G. Monnier tarafından yükseltilmiştir. Yuşa Bataryası ise 1795 yılında J. G. Monnier tarafından inşa edilmiştir²³.

Avrupa'da çimento üretimine dair gelişmelerden III. Selim ve sonrasındaki sultanlar haberdardı ve puzolanla karıştırılan kireçten elde edilen çimentonun yapılara sağlamlık

¹⁶ A. H. Uğurlu, 2012, s.53

¹⁷ O. Şenyurt, 2013, s.490

¹⁸ O. Şenyurt, 2013, s.490-491

¹⁹ K. Beydilli-İ. Şahin, 2001, s.58-59

²⁰ O. Şenyurt, 2013, s.491

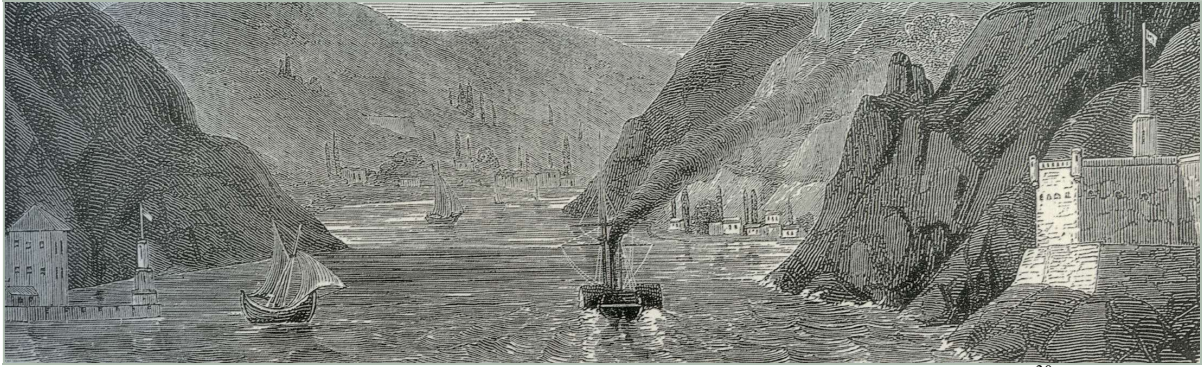
²¹ Z. Arıkan-L. Sancar, 2009, s.276

²² K. K. Eyüpgiller, 2014, s.109

²³ O. Şenyurt, 2013, s.492

kazandırdığının farkındaydılar. Avrupa’da gerçekleştirilen bu erken denemelerin III. Selim hükümdarlığında uygulama alanı bulunduğunu söylemek mümkündür. Kasımpaşa’da yapılan gemi onarım kuru havuzlarında yapılan kirece puzolan (Osmanlı’da puçına) katılarak üretilen harçlar kullanılmıştır²⁴. Bu dönemde samanla karıştırılmış çamur olan kerpiç malzemenin de kale tamirlerinde ve inşasında kullanıldığı tespit edilmiştir²⁵. Kerpiç duvar bloklar; ahşap kalıp yardımıyla küçük boyutta ve parça bazında üretildikleri gibi, daha geniş ahşap kalıp sistemi ile kerpiç döküm duvar olarak büyük boyutta da üretilirler²⁶. Ancak, mukavemete sahip olmadıkları için, J. G. Monnier’in de ifade ettiği gibi, taş duvarlı kalelere göre içleri daha dar ve az sayıda topu içerecek boyutta inşa edilmekteydiler. Kerpiç kaleler, taş kalelere göre ucuza mal olmalarına rağmen, yağmur suyu ve kale yakınındaki bir akarsuyun taşarak sel oluşturmasıyla taştan yapılan kalelere göre, suya karşı dayanıklı değildir ve kolaylıkla yıkılabilirler²⁷. Taştan yapılmış muhkem kalelerle birlikte sınır boylarında bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla ahşap kaleler de yapılmıştır. “Palanka” adı verilen bu müstahkem yapılar aynı zamanda Osmanlı sınır savunma sisteminin temel unsuru haline gelmiştir. Palanka, çevresi derin ve genelde içi su dolu bir hendek ile çevrili, girişte köprüsü ve girişi gözetleyen kulesi olan, dikdörtgen şeklinde, arkası toprak ile desteklenmiş tahta çit duvarlara sahip, içinde yerleşim ve garnizon barındıran kale tipidir. Palankanın dört köşesi yarım daire biçimindeki tahta kuleler, yani tabyalar ile korunur ve bu kulelerde genellikle toplar bulunurdu²⁸.

19. yüzyıldan itibaren savaş teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte kalelerin etrafına ve stratejik yerlere “tabya” denilen istihkâmlar yapılmaya başlanmıştır. Tabya kelimesi kalenin top konulan yeri, savaşta düşmana karşı savunma yapmak için askerî bir arada tutacak metris, top siperi, ayrı olarak yapılmış ve silahlarla güçlendirilmiş istihkâm manalarına gelmektedir. Genel anlamda tabya; askerî, stratejik ya da taktik yönden önemli bir yerin savunulması için toprak yığınları ardına gizlenmiş, kale benzeri, bağımsız tahkimli savunma yapılarıdır. Mimari olarak da diğer askerî yapılardan farklılık gösteren tabyalar, kısmen toprağa gömülü olup uzaktan fark edilmeleri zordur²⁹.

*Gravür-1 Boğaziçi’nin Karadeniz yönü girişi; kalelerle tahkim edilmiş geçiş, 1853*³⁰

19. yüzyılda ateşli silahların önem kazanması üzerine yeni bir gelişme gösteren kaleler, 20. yüzyılda modern imkânlar ile önemini yitirmiş ve yeni kale yapımına gerek kalmamıştır³¹. Kalelerin şehir savunmasındaki etkisinin azalması ve stratejik olarak önemini yitirmeye

²⁴ O. Şenyurt, 2013, s.503

²⁵ M. Sözen-U. Tanyeli, 1996, s.129

²⁶ S. Acun-E. Gürdal, 2003, s.74

²⁷ O. Şenyurt, 2013, s.504

²⁸ Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri, 2016, s.9

²⁹ Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri, 2016, s.9

³⁰ L’Illustration: Journal Universel, 1853

³¹ A. Boran, 2001, s.359

başlamasıyla birlikte pek çok kale ya yıktırılmış ya da kaderine terkedilerek harap³² bir vaziyette günümüze ulaşmıştır.

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'ndaki 1782 tarihli bir belge "Kavak Hisarları yakınında tabya inşaatına amele ve malzeme masrafı"ndan söz etmekte; işlerin tamamlanması için sorumlulara beş bin kuruş daha verilmesi ferman olunmaktadır. Bu süreçte Hafız İbrahim'in adı "sermimarı sabık" olarak geçmektedir. Toussaint'in bu dönemde anılan yapı üzerinde ve olasılıkla Hafız İbrahim ile birlikte çalışmakta olduğunu düşünmek gerekir³³.

K. K. Eyüpgiller'in Bocage'dan aktardığına göre, Rumeli ve Anadolu kavaklarının kuzeyinde iki kale vardır. İlki Avrupa yakasında Büyükliman'da, diğeri Asya yakasında Filburnu'ndadır. Bu kaleler, ilk olarak 1785 yılında, de Lafitte-Clavé ve J. G. Monnier tarafından batarya olarak inşa edilmiş, 1806'da aynı yerde Bocage'ın sözünü ettiği kaleler inşa edilmiştir. Bu yapılar, Fransız istihkâm subayı Jousserant'ın planlarına göre, Mahmud Raif Efendi'nin emriyle inşa edilmişlerdir.

Boğaz'ın, Karadeniz'le buluştuğu noktada yer alan son kaleler, inşa edilmeleri 1769 yılına dek uzanan Rumelifeneri Kalesi ile Anadolufeneri Kalesi'dir. İlk olarak Rum kökenli bir mimar tarafından projelendirilmiş; 1783'de Toussaint, 1785'de de Lafitte-Clavé ve son olarak 1794'de J. G. Monnier tarafından yeniden düzenlenmişlerdir. Yine de, bir süre sonra amacı karşılamadıkları düşünülerek, civarlarına bataryalar ilave edilmiştir. Bu bataryalardan biri Fener Burnu'nda, diğeri Papaz Burnu'ndadır.

Bu dönemde, savunma hattının Karadeniz kıyılarına dek uzatılmasının gerekli görülmesi söz konusudur. Bu amaçla eski Fanaraki Burnu'nda Kila adıyla bir kale yapılmış (bugünkü Kilyos) ve biraz uzağına birkaç batarya yerleştirilmiştir. Asya tarafında ise Riva Kalesi ve çevresindeki bataryalar tesis edilmiştir³⁴. Burada adı geçen Kila ya da Kilyos Kalesi'nin ilk inşa tarihi bilinmemektedir. Cenevizlilerin inşa ettirdiği rivayet edilmekle birlikte; kapısındaki iki yazıt, H. 1197-1241/M. 1782-1825 yıllarını işaret etmektedir. Riva Kalesi'nin ise 14. yüzyılda burada yer alan bir kalenin yerine 18. ya da 19. yüzyılda yapıldığı sanılmaktadır³⁵.

Boğaziçi kaleleri için başvuru en önemli kaynaklardan biri Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'dır. Bu arşivde Boğaziçi'ndeki kalelerin inşaatı ya da onarımıyla ilgili bir dizi belge bulunmaktadır. 1773 tarihli belgede, Boğaziçi'nde inşa edilecek kaleler için gerekli baruttan söz edilmektedir. Bu barutun kayalık zeminde temel hafriyatı için kullanıldığını düşünmek gerekir. 1793 tarihli belgede ise Boğaziçi'ndeki dokuz kalenin onarımı ile ilgili bilgiler mevcuttur. 1773 tarihli belgeden sonraki dönemde kalelerin bitirildiği ve artık onarımlarının gerektiği anlaşılmaktadır. 1821 tarihli belgede Boğaziçi'ndeki beş tabyada inşa edilecek kışlaklardan söz edilmektedir. Bu belgeler, söz konusu kalelerin bir seferde tamamlanamadığını, sürekli yenileme ve onarımlar ile elden geçirilerek geliştirildiklerini vurgulamaktadır³⁶.

1838 tarihli Boğaziçi haritası, bölgedeki kaleler için önemli bir tarihsel kaynaktır (*Minyatür-I, Harita-I*). Haritanın üzerindeki notta, Mekteb-i Harbiye-i Mansura'nın ikinci sınıf öğrencilerinden mühendis Kamil Efendi ile üçüncü sınıf öğrencilerinden mühendis İdris Efendi tarafından hazırlandığı yazılıdır. Anadolu tarafında Riva'dan Üsküdar'daki Fenerbahçe'sine kadar ve Rumeli tarafında Kilyos'tan İstanbul'daki Yedikule'ye kadarki sahillerdeki tersane koyları, Kâğıthane ve Alibey köyleri, sahilin iki yakasındaki saraylar ve kasırlar, kale, tabya ve kışlaklar Karadeniz Boğazı'nın haritasında resmedilmişlerdir. Harita üzerinde H. 1254/M. 1838 tarihi yer almakta; ölçeğinin 1/5000 Osmanlı zira ölçeği olduğu,

³² Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri, 2016, s.9

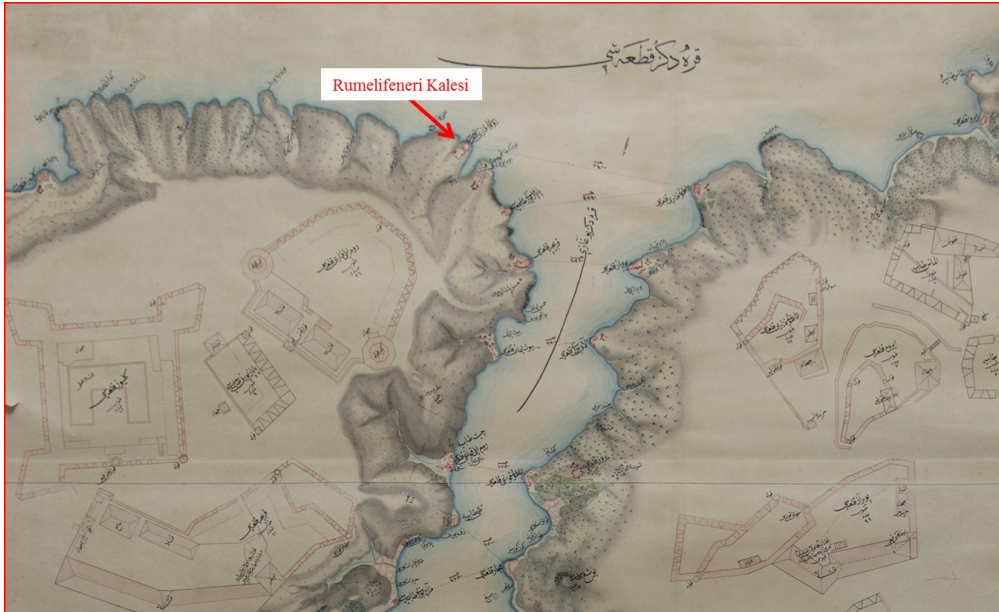
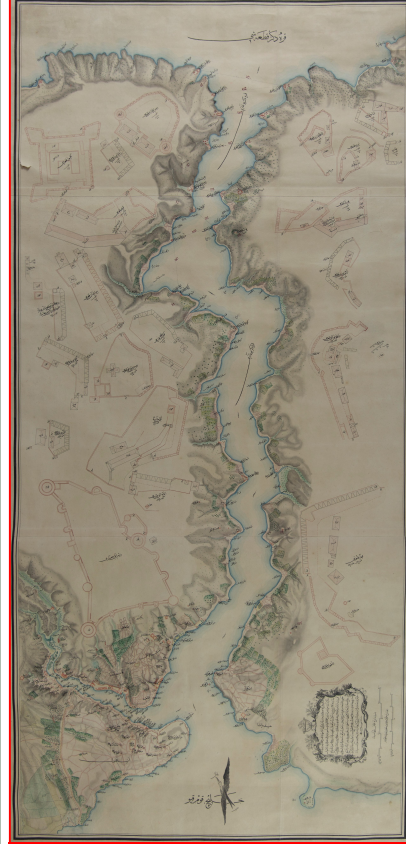
³³ K. K. Eyüpgiller, 2014, s.109-110

³⁴ K. K. Eyüpgiller, 2014, s.110-111

³⁵ S. Eyice, 1976, s.96-97

³⁶ K. K. Eyüpgiller, 2014, s.111

ancak, ayrıca çizilmiş olan kalelerin resminin ise 1/100 zira ölçeği olduğu belirtilmektedir. Haritada yerleri gösterilen ve planları verilen kale ve tabyaların isimleri şunlardır: Anadolu yakasında; Macar Kalesi, Anadolu Kavağı Kalesi, Alayburnu Kalesi, Poyraz Kalesi, Anadolu Feneri Kalesi, İrva Kalesi, Elmas Tabya. Rumeli yakasında; Telli Tabya, Ağaçalı Tabya, Mezarburnu Tabyası, Rumeli Kavağı Kalesi, Köybaşı Tabyası, Kireçburnu Tabyası, Rumeli Feneri Kalesi, Papazburnu Tabyası, Kilyos Kalesi, Karipçe Kalesi, Büyükliman Kalesi, Çit Tabya³⁷.

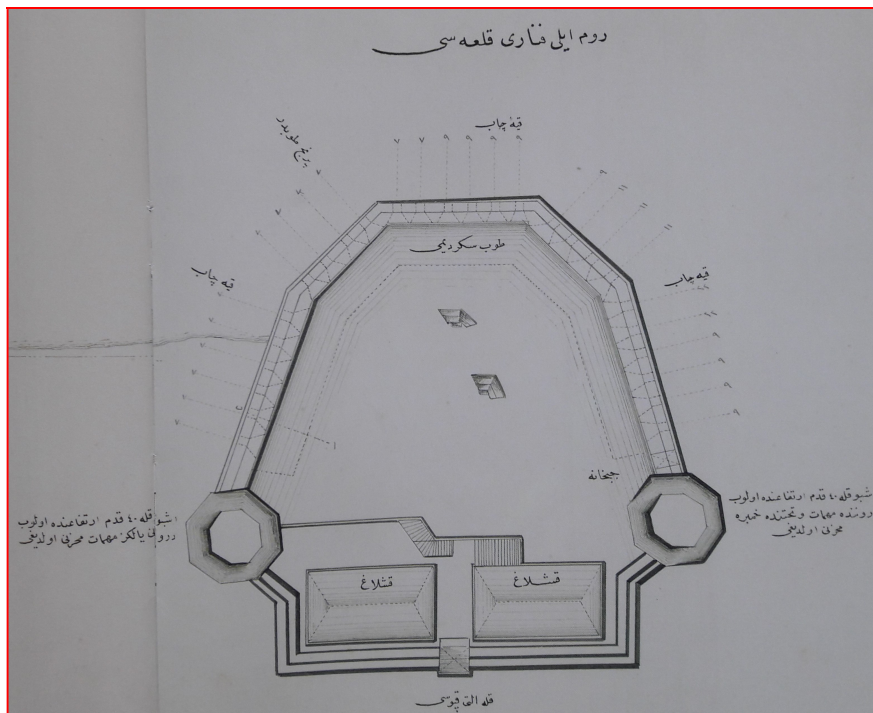

³⁷ K. K. Eyüpgiller, 2014, s.112

Minyatür-1, Harita-1 Kale yapımıyla ilgili Osmanlı dönemine ait bir minyatür³⁸ (üst solda) ve 1838 tarihli Osmanlı dönemi Boğaziçi haritası³⁹ (üst sağda). Altta ise 1838 tarihli haritadan ayrıntı: Rumelifeneri Kalesi'nin bulunduğu yer

Büyükliman ve Filburnu'ndan kuzeye doğru gidildiğinde, bu bölgedeki kalelerin en eskilerinden olan, Avrupa yakasında Garipçe ve Asya yakasında Poyraz kaleleri yer almaktadır. Her iki yapı, ilk olarak Macar asıllı Fransız topçu mühendis Baron de Tott tarafından 1773 yılında inşa edilmişlerdir. Baron de Tott hakkında kaynaklar, ilk olarak 1755-1767 yılları arasında İstanbul'da bulunduğunu bildirmektedir. İkinci dönemi ise 1769 yılından 1774 yılına dek sürmüştür. Söz konusu kaleleri bu yıllar arasında, olasılıkla 1770 Çeşme bozgunundan sonraki Boğaz'ın tahkimatı çalışmalarında gerçekleştirmiştir. Baron de Tott, anılarına yer verdiği kitabında bu kalelerin inşaatından da söz etmektedir. Ne var ki, Garipçe ve Poyraz kaleleri, Baron de Tott'un yaptığı biçimleriyle kalmamış; Bocage'a göre 1778'de Toussaint'in, 1785'de Lafitte-Clavé ve 1807'de General Sébastiani'nin (sonradan Fransız elçisi) katkısıyla yeniden düzenlenmişlerdir⁴⁰.

*Boğaziçi'ndeki bazı kale ve tabyaların 1853/1854 yılı planları*⁴¹

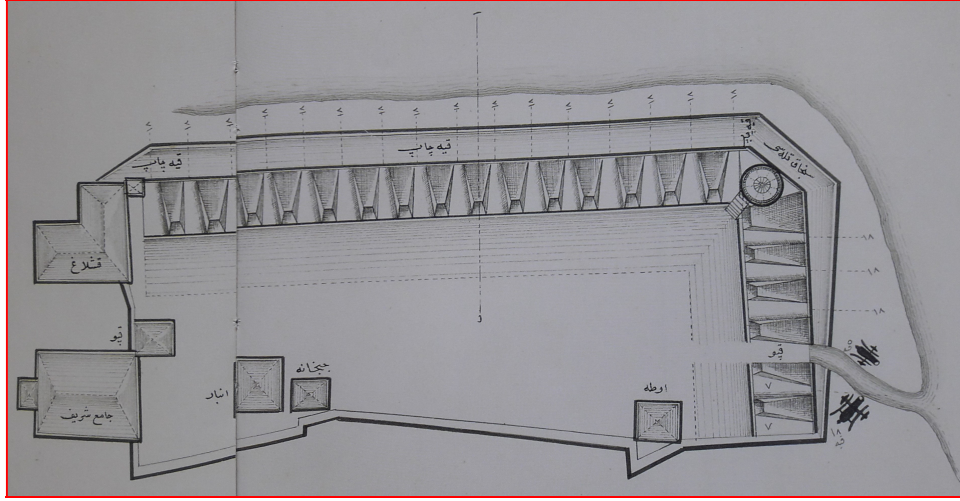
Rumelifeneri Kalesi

³⁸ *Türk Dünyası Kültür Atlası*, 2002

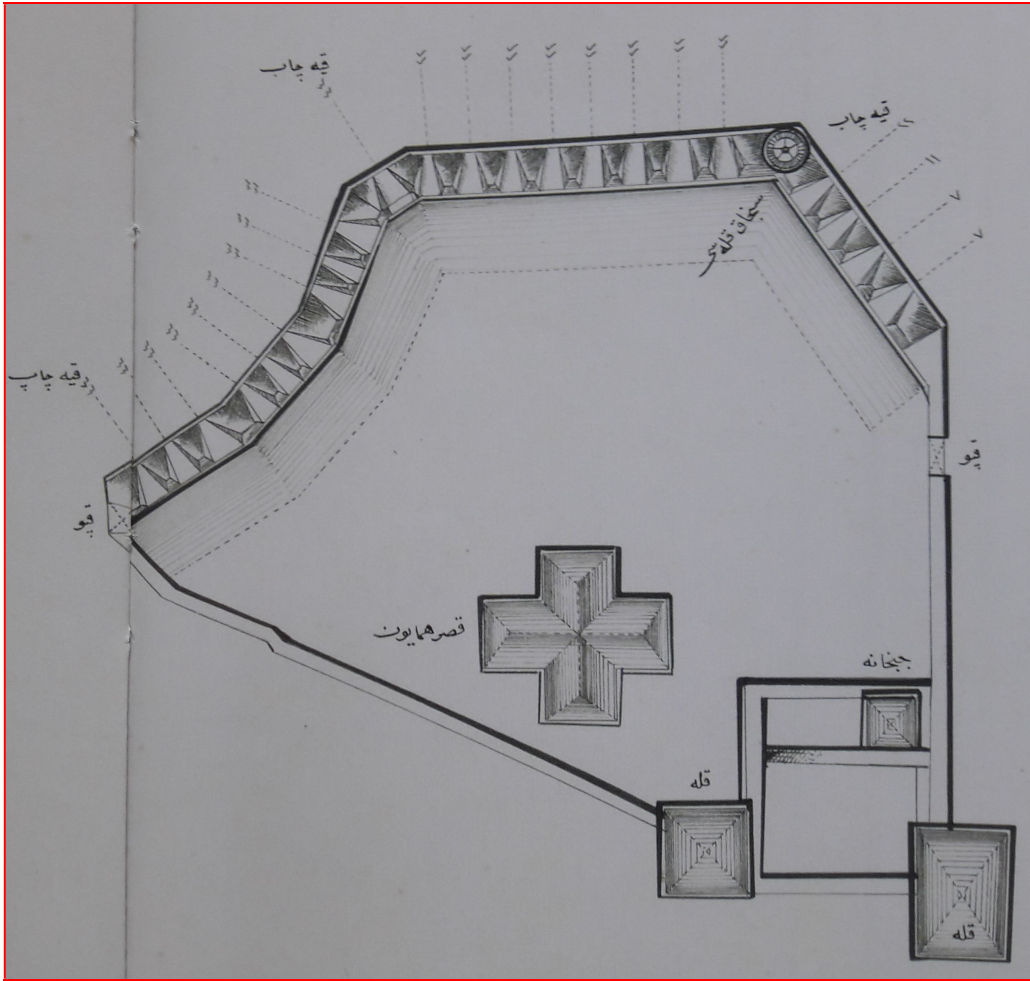
³⁹ *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi* (TSMA. E. 9444)

⁴⁰ K. K. Eyüpgiller, 2014, s.110

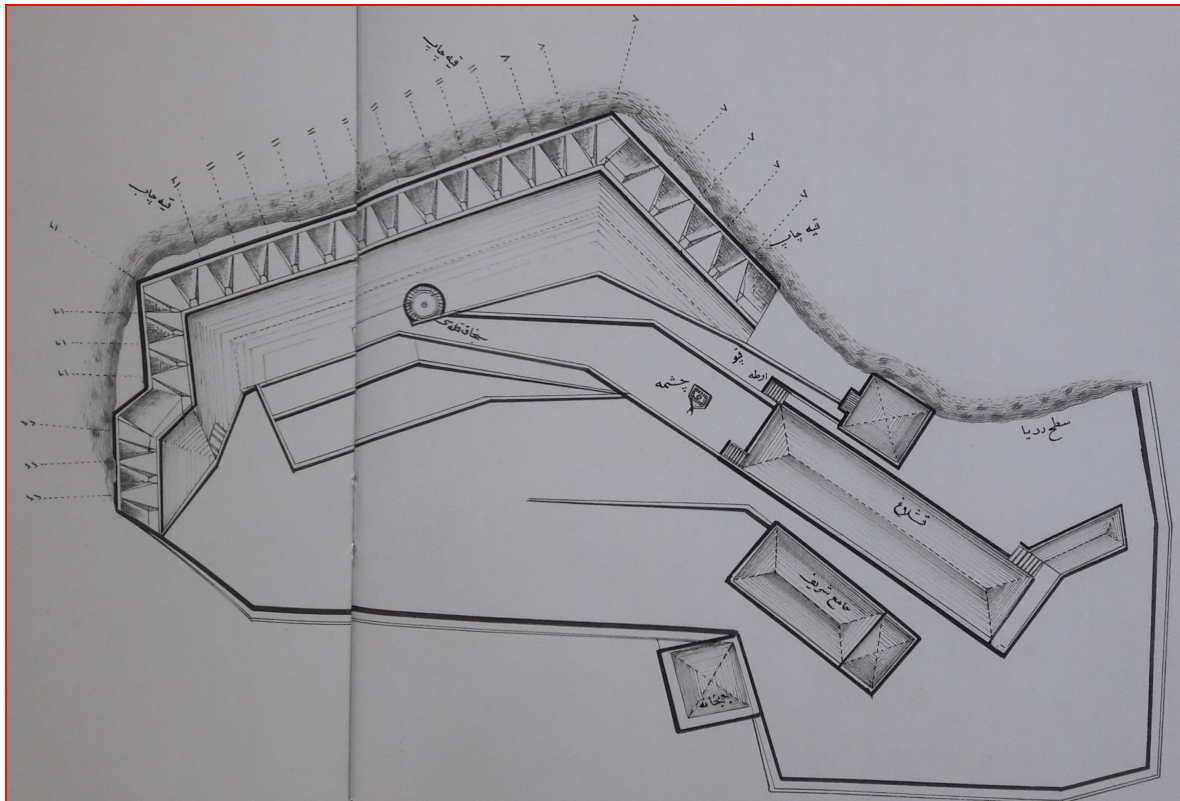
⁴¹ *Sultan II. Abdülhamid Devri Harita ve Planlarında İstanbul*, 2013

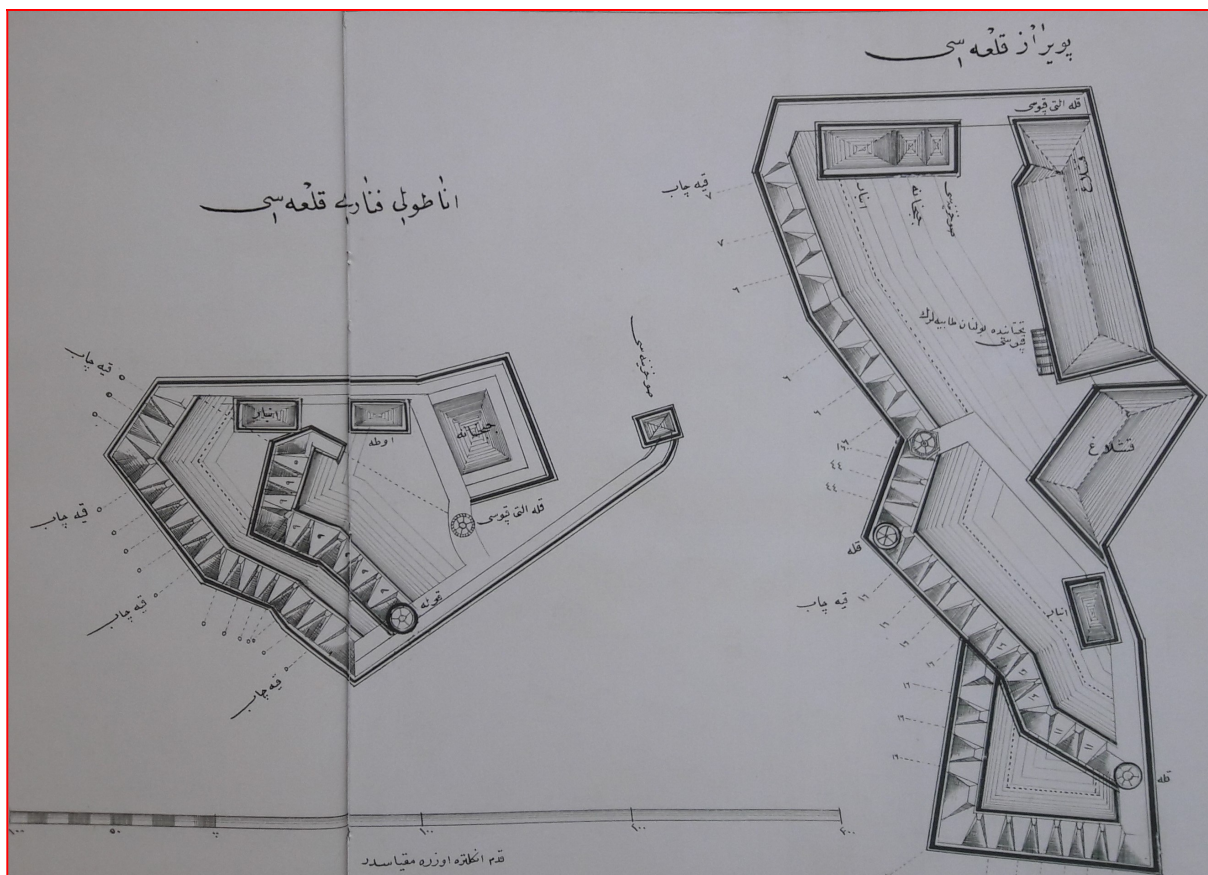
Büyük Liman Kalesi

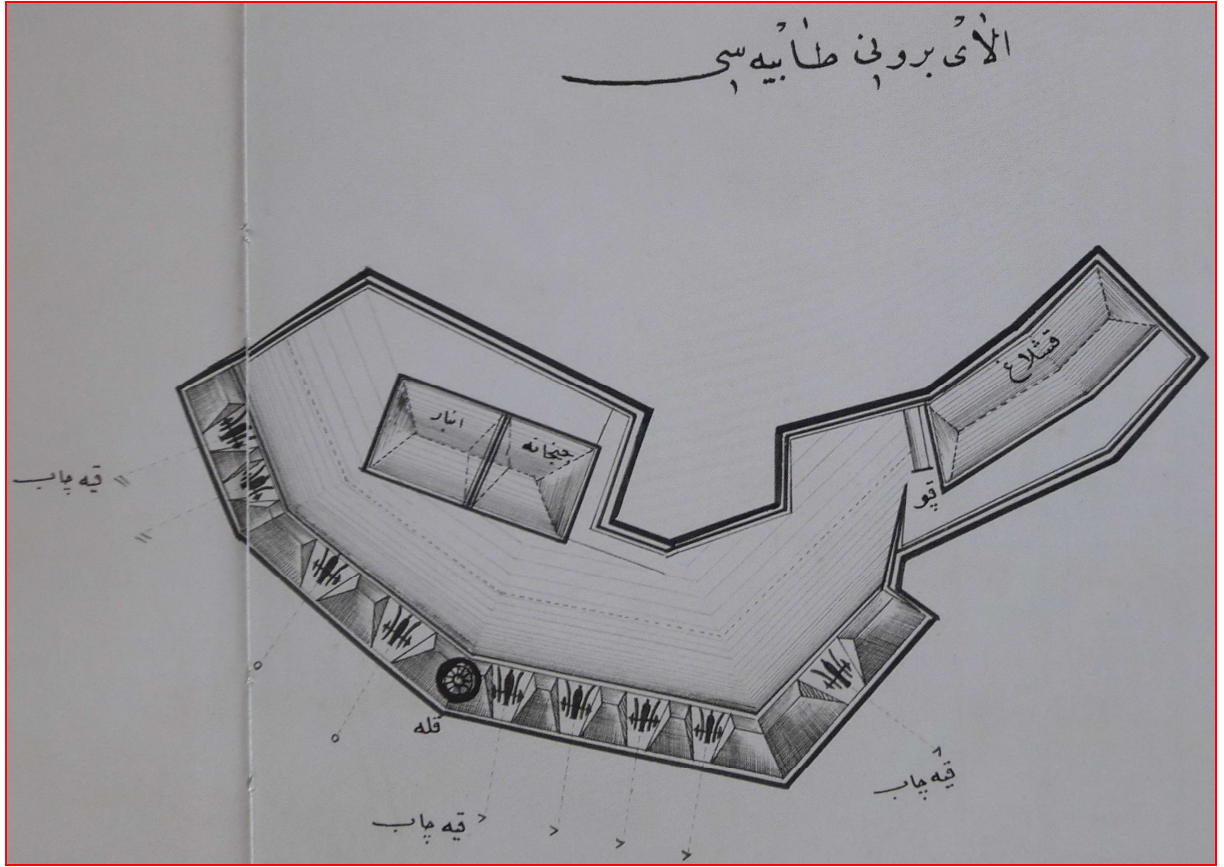
Rumeli Kavağı Kalesi

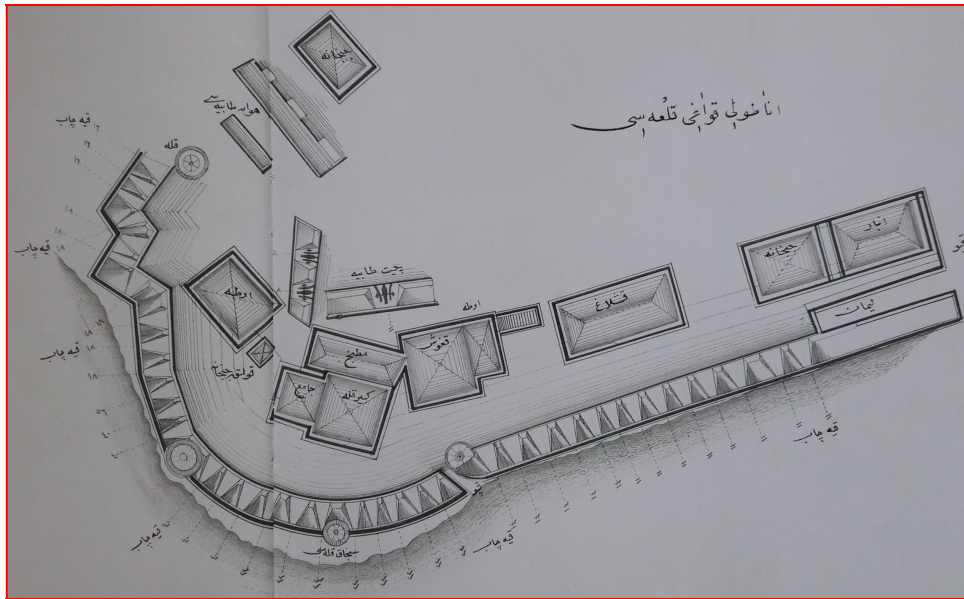
Telli Tabya

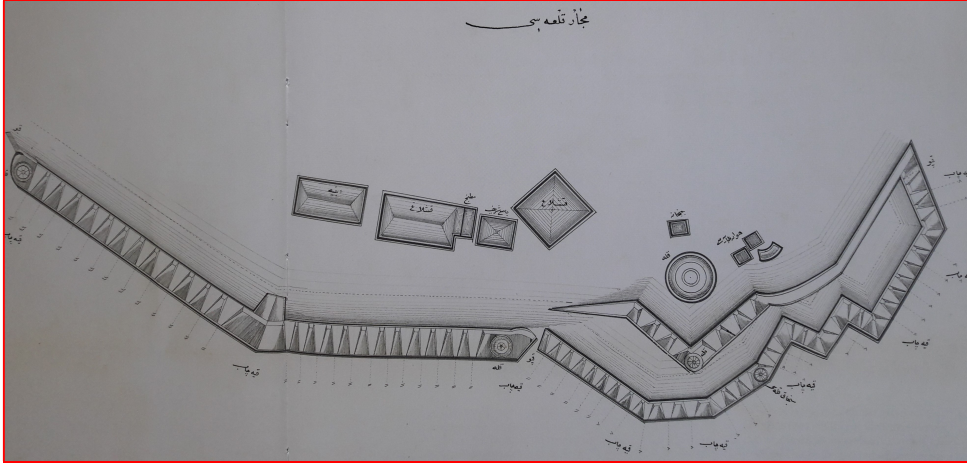
Anadolu Feneri Kalesi ve Poyraz Kalesi

Alayburnu Tabyası

Anadolu Kavağı Kalesi

Macar Kalesi

Macar Kalesi'nin 1870 yılı fotoğrafı⁴²

Rumelifeneri Kalesi

Boğaziçi'nin Topoğrafyası, Kalenin Bulunduğu Yer ve Konumu

İki kıtayı ayıran ve Akdeniz'i, Adalar Denizi-Marmara üzerinden Karadeniz'e bağlayan 30 km. uzunluğundaki Boğaziçi, tarihin en erken çağından itibaren bir geçit yeri olmuş, doğal bir kanal olarak büyük bir önem taşımıştır⁴³. Giritisi-çıkıntısı, şiddetli su akıntılarıyla Boğaziçi bir iç denizden çok Avrupa ile Asya arasında yatağını kazmış olan bir nehre benzetilebilir. Kıyıları yüksek olmayan yamaçlarla çevrilidir. Bu kıyıları arasında az-çok derin ve büyükçe vadiler yer almaktadır. Avrupa yakasında arazi düz ve yüksek değildir. Buna karşılık Asya yakasında iki yüksek tepe yer alır. Boğaziçi'nin genişliği değişik olup, Büyükdere önünde 3 kilometreyi geçtiği halde, Boğaz'ın orta kısmında, Rumelihisarı ve Anadoluhisarı arasında 800 metreye kadar iner. Bir diğer darlık ise Anadolukavağı ile Rumelikavağı arasında olup genişliği 1000 m. kadardır⁴⁴.

Tournefort'a göre Grek zamanında Boğazda iki tane hisar vardı. Bunlardan bir tanesi Asya, diğeri ise Avrupa yakasında olup Boğaz'ın en dar yerini muhafaza ediyordu. Bizans'ın son dönemlerinde bu kaleler harabe haline gelmiş ve bir süre hapishane işlevi görmüştür⁴⁵.

⁴² Konstantiniyye'den İstanbul'a, XIX. Yüzyıl Ortalarından XX. Yüzyıla Boğaziçi'nin Anadolu Yakası Fotoğrafları, 2012 (Fotoğraf: G. Berggren).

⁴³ S. Eyice, 1975, s.118

⁴⁴ A. Gabriel, 1941, s.11-12

⁴⁵ A. Gabriel, 1941, s.13

Boğazın yukarı kısmındaki kalelerin Cenevizliler tarafından 1350 senesinde ele geçirilmesiyle Boğaz'ın muhafazası sağlanmıştır. Osmanlılar, Boğaziçi kıyılarına geldikten sonra bu savunma sisteminde bazı değişiklikler yapmışlardır. 14. yüzyıl sonunda Yıldırım Bayezid Anadoluhisarı'nı, İstanbul'un zaptından önce de II. Mehmed karşısına Rumelihisarı'nı inşa ettirmiştir. Şehrin ele geçirilmesinden sonra her iki kale toprakla takviye edilerek Boğaz geçişi kontrol altında tutulmuştur.

15. ve 16. yüzyıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü olduğu dönemde Karadeniz'den hiç tehlike gelmediği için Anadolu ve Rumelihisarı'nın stratejik önemi kalmamış ve Boğazın savunma sistemi kuzey tarafa doğru kaydırılmıştır⁴⁶.

1624'te Kazakların Boğaz köylerine yaptıkları saldırı, Osmanlıları Boğaz'ın kuzey ucunda kaleler inşa ettirmeye zorlamış; Boğaz'ın savunması, Kırım'ın Rusların eline geçmesinden sonra zorunluluk haline gelmiştir⁴⁷.

Fotoğraf-1 Rumelifeneri Köyü ve Rumelifeneri Kalesi'ni görüntüleyen eski bir fotoğraf

Rumelifeneri Kalesi, Anadoluhisarı Kalesi ile karşılıklı olarak 1769 yılında, Karadeniz Boğazı'nın ağzında, Osmanlı'nın başkentini kuzeyden gelişebilecek saldırılara karşı korumak amacıyla inşa edilmiştir.

Rumelifeneri Kalesi, İstanbul il sınırları içerisinde, Çatalca Yarımadası'nın kuzey ucunda, İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e açıldığı noktada yer almaktadır. Kaleye kara yoluyla Sarıyer ilçesine bağlı Rumelifeneri Köyü'nün içinden geçilerek gidilmektedir.

Kale, Boğaz'ın Rumeli yakasında, Karadeniz'in Boğaz ile birleştiği noktada, Rumelifeneri Köyü'nün kuzeybatısındaki kayalık bir arazide inşa edilmiştir (*Fotoğraf-1, 2; Görsel-1*). Köyden ayrılan dar bir yol, denize doğru akan bir çayın üstünde yer alan bir köprüden geçerek ilerler ve tarihî bir çeşmeye ulaşır. Buradan kuzeye, sahile doğru ilerleyen yol, askerî bölge ikaz levhaları ile çevrili alanın içinde kalan Rumelifeneri Kalesi'nde son bulmaktadır.

⁴⁶ A. Gabriel, 1941, s.14

⁴⁷ M. Çubuk, 1971, s.55

Görsel-1 Rumelifeneri Kalesi'nin bulunduğu yeri gösteren II. Abdülhamid dönemi haritası⁴⁸ ile günümüz uydu fotoğrafında⁴⁹ Boğaziçi ve kalenin konumu

Fotoğraf-2 Hava fotoğrafında Rumelifeneri Kalesi⁵⁰

Kalenin bulunduğu köy, eski çağlardan beri Karadeniz'den İstanbul'a deniz yolculuğu yapanlar için bir karşılama noktası olmuş; burada bir fener inşa edilmiş ve önemli bir yerleşim haline gelmiştir⁵¹.

⁴⁸ Sultan II. Abdülhamid Devri Harita ve Planlarında İstanbul, 2013

⁴⁹ <https://yandex.com.tr>

⁵⁰ DOZ Mimarlık Fotoğraf Arşivi, 2022

⁵¹ R. E. Karadağ, 2003, s.28, 32

Laurens imzalı, 1854 tarihli bir çizimde Rumelifeneri Köyü⁵²

Rumelifeneri Kalesi “İstanbul İli, Sarıyer İlçesi, Rumelifeneri Köyü, 6 pafta, 418 ada, 147 nolu parselde kayıtlı, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nun 14.12.1974 tarih ve 8172 sayılı kararı ile tespit ve ilan edilen, 24.6.1983 gün ve 15175 sayılı kararı ile sınırları belirlenen Boğaziçi Sit Alanı Gerigörünüm ve Etkilenme Bölgesi’nde, İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 12.03.2008 gün ve 2938 sayılı kararı ile uygun bulunan Sarıyer 1/5000 ölçekli Rumelifeneri Boğaziçi Sit Alanı Gerigörünüm Bölgesi Koruma Amaçlı Nazım İmar Planında I. Derece Doğal Sit Alanında kalan, ‘içinde harap kalesi bulunan kışla’ vasıflı Rumelifeneri Kalesi, İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 25.08.1993 gün ve 6075 sayılı kararı ile kültür varlığı olarak tescil edilmiştir”⁵³.

Tarihçe

Günümüze yıkılmış ve tahrip olmuş bir şekilde ulaşılmış olan Rumelifeneri Kalesi’nin üzerinde inşa ya da onarım kitabesi yoktur. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı’nda bulunan bazı belgeler⁵⁴ ile Barbié du Bocage’ın⁵⁵ kaleme aldığı yayın ve Anadolu feneri Kalesi’nin kitabesinden hareketle kalenin inşa tarihi verilebilmektedir.

Kazak saldırılarının ardından, 1624 yılında inşa edilen Rumelikavağı Kalesi’nden iki mil kuzeyde, 1769 yılında birkaç kıyı bataryası yaptırıldığı bilinmektedir. H. 1183/M. 1769 tarihli belge Rumelifeneri Kalesi ile ilgili en eski kayıt olup, Rumeli ve Anadolu fenerlerinde yeniden inşa olunan kalelerin korunması için Dergâh-ı Ali cebecilerinden tayin olunan taburların malzeme defterini vermektedir⁵⁶.

Boğaz’ın, Karadeniz’le buluştuğu noktada yer alan son kaleler, inşa edilmeleri 1769 yılına dek uzanan Rumelifeneri Kalesi ile Anadolu feneri Kalesi’dir. Barbié du Bocage, Boğaz kıyılarında bulunan istihkâmları anlatarak günümüz için önemli bir kaynak bırakmıştır. Verdiği bilgiye göre, Rumelifeneri Kalesi, ilk olarak Rum kökenli bir mimar tarafından 1769 yılında inşa edilmiş; 1783’te Toussaint, 1785’te Lafitte-Clavé ve son olarak 1794’te Monnier

⁵² K. K. Eyüpgiller-Y. Yaşa, 2019, s.37

⁵³ İstanbul III Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

⁵⁴ Arşivdeki belgeler kale için bir tarih vermemekle birlikte, onarım ya da ek inşaatı gibi birçok değerli bilgiyi içermektedir. Bunlardan biri raporumuzun sonuna eklenmiştir.

⁵⁵ 1760 yılında doğmuş olan Barbié du Bocage, Fransız coğrafyacı ve haritacıdır. Gravürlerini ressam ve mimar A. I. Melling’in çizdiği kitabın metinlerini B. Bocage yazmış; İstanbul Boğazı kaleleri ile ilgili kapsamlı bilgiler vermiştir (K. K. Eyüpgiller-Y. Yaşa, 2019, s.24).

⁵⁶ R. E. Karadağ, 2003, s.34; K. K. Eyüpgiller-Y. Yaşa, 2019, s.41 (Belgede, her iki kale için *yeniden inşa* ifadesi kullanılmıştır).

tarafından yenilenmiş, belki de yeniden inşa edilmiştir⁵⁷. Yenilenme süreçleri, I. Abdülhamit (1774-1789) ile III. Selim'in (1789-1807) hükümdarlık dönemlerinde gerçekleşmiştir. B. Bocage, kalelerin amacı karşılamadıkları düşünülerek, civarlarına bataryalar ilave edildiğini de yazmaktadır. Bu bataryalardan biri Fener Burnu'nda, diğeri Papaz Burnu'ndadır.

Rumelifeneri Kalesi, Boğaz'ın güvenliği için Anadolufeneri Kalesi ile birlikte inşa edilmiştir⁵⁸. A. Soysal, Anadolufeneri Kalesi'nin H. 1182/M. 1768 tarihli kitabesini yayınlamıştır⁵⁹. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda bulunan belgeler, B. Bocage'ın kayıtları ve Anadolufeneri Kalesi'nin kitabesinden hareketle, Rumelifeneri Kalesi'nin 1768/1769 yılında inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Karadeniz Boğazı'nda bulunan Büyükliman, Garipçe, Rumelifeneri, Bağdadçık (Kilyos), Poyraz, Anadolufeneri ve Riva kaleleri, Rumelifeneri Köyü'nde bulunan kumandanlığa bağlı olup, dizdar adı verilen zabıtların komutasında bulunmaktaydı. Kalelerde görevli askerler "Boğaz Kaleleri Yamakları" olarak adlandırılmakta ve kumandanları Boğaz Nazırı Ağa ile beraber Yeniçeri Ocağı'na bağlıydılar. Belgelere göre, Rumelifeneri Köyü'nün, Karadeniz Boğazı kalelerinin yönetim merkezi konumunda bulunduğu ortaya çıkmaktadır⁶⁰.

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda bulunan H. 1196/M. 1781-1782 tarihli belgede, diğer Karadeniz Boğazı kaleleri ile beraber Rumelifeneri Kalesi'nde de kışla yaptırılacağından; H. 1205/M. Temmuz 1791 tarihli belgede ise Karadeniz Boğazı'nda bulunan dokuz kaleden Rumelifeneri Kalesi'nin cebehanesinin mimarbaşı tarafından tamiri için para gönderilmesinden söz edilmektedir.

Aynı arşiv kaynağında bulunan H. 1207/M. 1792-1793 tarihli bir belgede Rumelifeneri Kalesi ile ilgili keşif notları aşağıya alınmıştır:

"Kalenin içinde erlerin kışlaları üzerinde kiremit aktarması, iç taraflarda tavan, döşeme, dolma duvar, sıva, pencere ve kanatların tümüyle onarılması,

Toplar üzerindeki çatının bir kısmı yıkıldığından eskisi gibi enkazı ile karıştırılarak yenilenmesi,

Büyük oda içinde tavan yenilenmesi,

Kapıcı odası bitişiğindeki sundurma altına 12 arşın büyüğünden mikras yenilenmesi,

Cebehane kulesi üzeri etrafına meşe kanat yenilenmesi,

Tuvaletlerin çatı ve döşemesinin yenilenmesi,

Fener Köyü'ndeki Boğaz Nazırı Ağa'nın konağı etrafındaki kâgir duvarlı içi toprak dolgulu üzeri top döşemeli tabyanın inşası"⁶¹.

Tüm bu belgeler, diğer kaleler ile beraber Rumelifeneri Kalesi'nin 1769 yılından itibaren defalarca onarım geçirdiğini; kale içerisinde ayrıca askerler için kışla binası ile diğer yaşam mekânlarının bulunduğu ortaya koymaktadır.

Rumelifeneri Kalesi, asıl işlevini yitirmesi sonrasında, Cumhuriyet döneminde, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından kullanılmıştır. Günümüze terk edilmiş bir şekilde ulaşmış olan kale, atıl durumu nedeniyle her türlü tahribata açıktır.

Mimarî Tanım ve Özellikler

Rumelifeneri Kalesi, İstanbul il sınırları içerisinde, Çatalca Yarımadası'nın kuzey ucunda, İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e açıldığı noktada yer almaktadır.

Kaleye, Sarıyer ilçesine bağlı Rumelifeneri Köyü'nün içinden geçilerek, kara yoluyla gidilmektedir.

⁵⁷ W. Müller-Wiener, 1998, s.55; K. K. Eyüpgiller, 2002, s.142; R. E. Karadağ, 2003, s.34; A. Soysal, 2004, s.26; K. K. Eyüpgiller-Y. Yaşa, 2019, s.41

⁵⁸ R. E. Karadağ, 2003, s.34; A. Soysal, 2004, s.27; K. K. Eyüpgiller-Y. Yaşa, 2019, s.197

⁵⁹ A. Soysal, 2004, s.27

⁶⁰ R. E. Karadağ, 2003, s.30, 33

⁶¹ R. E. Karadağ, 2003, s.35

Kale, Boğaz'ın Rumeli yakasında, Karadeniz'in Boğaz ile birleştiği noktada, Rumelifeneri Köyü'nün kuzeybatısındaki kayalık bir arazide inşa edilmiştir⁶².

Rumelifeneri Kalesi, *Rumeli Feneri Topçu Kalesi* adıyla da bilinmektedir.

Kalenin planı, kuzeydoğu ve kuzeybatı köşeleri pahlanmış bir dikdörtgenin, güneybatı duvarına giriş kapısı ve güneydoğu ile kuzeybatı duvarlarına sekizgen planlı birer kulenin yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Kale alanı, kademeli bir şekilde düzenlenmiştir; güneybatı yöndeki girişten kuzeydoğuya eğimlidir.

Cepheler

Kaleye giriş, güneybatı sur duvarındaki kapı açıklığından sağlanmaktadır. Eksene göre çok az batıya kaydırılmış kapı açıklığı, dikdörtgen biçimli ve yuvarlak kemerlidir. Açıklığın yan tarafları ile kemerin üstündeki duvar örgüsü kaba yonu blok taş; güney ve batıya uzanan örgü ise moloz taş örgülüdür. Kapının batı yönündeki taş örgü kaybı, sur duvarında geniş bir delik açmıştır. Kapının yuvarlak biçimli kemeri tuğla örgülüdür. Kemerin üzengisi, kapı açıklığına doğru karşılıklı uzatılmış birer taş konsola oturmaktadır. Kemerin kilit taşı üst hizası ile iki yan tarafında, cepheye doğru uzatılmış, profilli taş konsollar görülmektedir. Kapı açıklığının iki yan tarafı alt hizasındaki taş örgülü merdiven kalıntıları, seğirdim ile bağlantılıdır. Güneybatı sur duvarı, her iki yönde kuzeydoğuya kıvrılarak sekizgen birer kule ile birleşmektedir.

Güneydoğu cephesinin güney yön sur duvarı moloz taş örgülüdür. Sur duvarı, kısa bir örgüden sonra sekizgen biçimli Doğu Burç ile birleşmektedir. Burcun üç cephesi kale içine, diğer cepheleri ise kale dışına bakmaktadır. Burcun, cephede izlenen beden duvarlarının köşeleri kaba ve ince yonu blok, diğer kısımları ise kaba yonu ve moloz taş örgülüdür. Örgünün üst sıralarında bir mazgal açıklığı, tuğla örgülü tonoz ve en üst sırada dendanlar yer almaktadır. Burcun iç kısmı moloz ve bitkilenme kaplıdır. Burcun kuzeydoğu yön bitişindeki sur duvarı kaba yonu ve moloz taş örgülüdür. Kaba yonu örgü alt sıralar ile köşelerde daha belirgindir. Duvarın yaklaşık orta kısmı aynı hizada, birkaç sıra tuğla örgü izlenmektedir. Burcun bitişine yakın kısımda bir kapı açıklığı, doğu yön aynı hizada ise altı adet mazgal açıklığı görülmektedir. Dikdörtgen biçimli kapı açıklığı yuvarlak kemerlidir. Kemerin alını çift sıra tuğla örgülüdür. Kapı açıklığının içerisinde yer aldığı duvarın üst sırasında bir dendan görülmektedir. Farklı ölçülerdeki mazgalların yuvarlak biçimli kemerleri tuğla örgülüdür. Güneydoğudan kuzeye kıvrılan kısa sur duvarı kaba yonu ve moloz taş örgülüdür. Duvarın yaklaşık orta kısmı aynı hizada, birkaç sıra tuğla örgü izlenmektedir. Duvarın orta kısmı aynı hizasında dört adet mazgal açıklığı yer almaktadır. Yaklaşık aynı ölçülerdeki mazgalların yuvarlak biçimli kemerleri tuğla örgülüdür.

Kuzeydoğu cephesinin orta yön ile kuzey ve doğu yön sur duvarları kaba yonu ve moloz taş örgülüdür. Duvarların yaklaşık orta kısmı aynı hizasında, birkaç sıra tuğla örgü izlenmektedir. Cephenin orta yönünde altı, kuzey ve doğu yönlerinde ise dörder adet mazgal açıklığı yer almaktadır. Yaklaşık aynı ölçülerdeki mazgalların yuvarlak biçimli kemerleri tuğla örgülüdür. Cephenin orta yön üst sırasında, üç adet taş konsol görülmektedir. Cepheye çıkma yapan konsollar taş örgü ile kısmen birleştirilmiş biçimde günümüze ulaşmıştır.

Kuzeybatı cephesinin kuzeyinde, giriş cephesi sur duvarı ile birleşik duvar kaba yonu ve moloz taş örgülüdür. Cephenin köşesinde, günümüze tahrip olmuş bir şekilde ulaşmış, tuğla örgülü kemer kalıntısı izlenen bir mazgal yer almaktadır. Sur duvarının kıvrım yaparak birleştiği Batı Burç sekizgen biçimlidir. Doğu Burç'a göre daha büyük Batı Burç'un üç cephesi kale içine, diğer cepheleri ise kale dışına bakmaktadır. Burcun, cephede izlenen beden duvarlarının köşeleri kaba ve ince yonu blok, diğer kısımları ise kaba yonu ve moloz taş örgülüdür. Burcun cepheleri yer yer çimento sıvalıdır. Burç, dışa çok az taşkın, beton saçak silmesi ile sonlandırılmıştır. Burcun dört cephesinde ikişer adet açıklık görülmektedir.

⁶² R. E. Karadağ, 2003, s.28

Düz atkılı açıklıklar, dikdörtgen ya da kareye yakın dikdörtgen biçimlidir. Burcun düz biçimli çatısı betonarmedir. Burcun kuzeydoğu yön sur duvarı kaba yonu ve moloz taş örgülüdür. Kaba yonu örgü alt sıralar ile köşelerde daha belirgin olmakla birlikte, toprak dolgu nedeniyle, kuzey kısım tümüyle açıkta değildir. Duvarın yaklaşık orta kısmı aynı hizada, birkaç sıra tuğla örgü izlenmektedir. Farklı ölçülerdeki mazgalların yuvarlak biçimli kemerleri tuğla örgülüdür. Altı adet mazgaldan biri kapatılmış, bir diğeri ise toprak dolgu nedeniyle cephede izlenememektedir. Güneybatıdan kuzeye kıvrılan kısa sur duvarı kaba yonu ve moloz taş örgülüdür. Duvarın yaklaşık orta kısmı aynı hizada, birkaç sıra tuğla örgü izlenmektedir. Duvarın orta kısmı aynı hizasında dört adet mazgal açıklığı yer almaktadır. Yaklaşık aynı ölçülerdeki mazgalların yuvarlak biçimli kemerleri tuğla örgülüdür. Cephelerdeki tüm mazgallar, dıştan içe doğru daralan bir özelliğe sahiptir.

Kaleiçi

Güneybatı yöndeki kapı açıklığından 01 Numaralı Üst Avlu'ya geçilmektedir. Giriş yön döşemesi taş örgülü avlunun iki yan tarafında, kazı sonucu açığa çıkarılan yapı kalıntılarına ait mekânlar/moloz taş örgülü duvarlar görülmektedir. Üst Avlu'dan taş örgülü bir merdiven ile 02 Numaralı Alt Avlu'ya inilmektedir. Avlunun döşemesi toprak ve bitki kaplı olmakla birlikte mazgal yönleri taş örgülüdür. Avlunun güneybatısında, merdivenin hemen bitişiğinde bir açıklık görülmektedir. Yuvarlak kemeri tuğla örgülü açıklıktan, 05 Numaralı Sarnıç'a geçilmektedir. Girişin hemen üst tarafında mazgal bir açıklığı da bulunan sarnıç, düzgün olmayan dikdörtgen bir mekândan ibarettir. Sarnıcın döşemesi toprak, tavanı ise beşik tonozdur. Tuğla örgülü tavanın yüzeyi sıvalı ve boyalıdır. 04 Numaralı Burç Girişi'nden 03 Numaralı Doğu Burç'una geçilmektedir. Yuvarlak kemerli açıklık, beşik tonozlu mekâna geçit vermektedir. Mekânın duvarları moloz taş, tavanı ise tuğla örgülüdür. 06 Numaralı Batı Burç'una, Üst Avlu ile bağlantılı açıklıktan geçilmektedir. Yuvarlak kemerli açıklıktan girilen burcun döşemesi ile tavanı betonarmedir. Oldukça tahrip olmuş burçta, muhdes duvar ve betonarme kirişler görülmektedir. Her iki burcun kuzeydoğu yönlerindeki birer açıklık, seğirdim yolları ile bağlantılıdır.

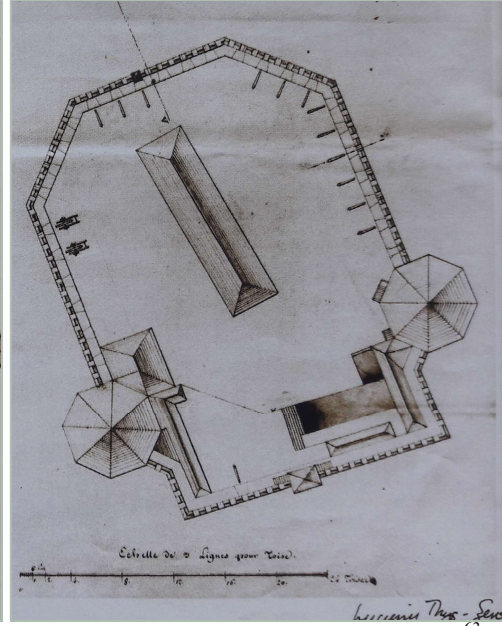
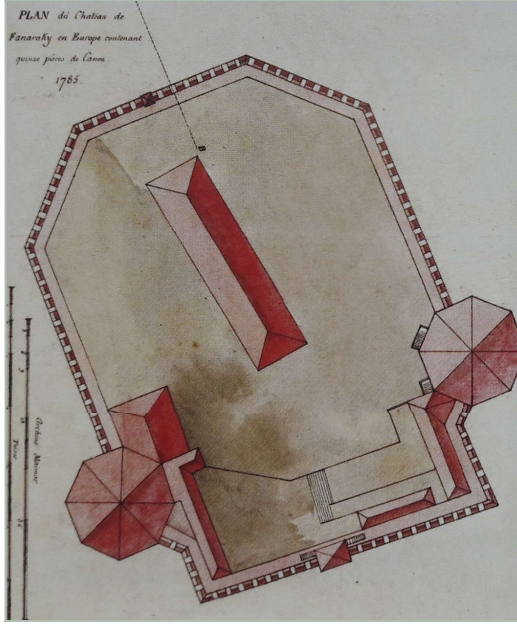
Restitüsyon

İstanbul Boğazı'nı savaşta koruma ve olağan hallerde ticaret gemilerinin kontrolü ile güvenliğini sağlamak amacıyla, Osmanlı döneminde çok sayıda kale inşa edilmiştir. Bu savunma yapılarından biri de Rumelifeneri Kalesi'dir.

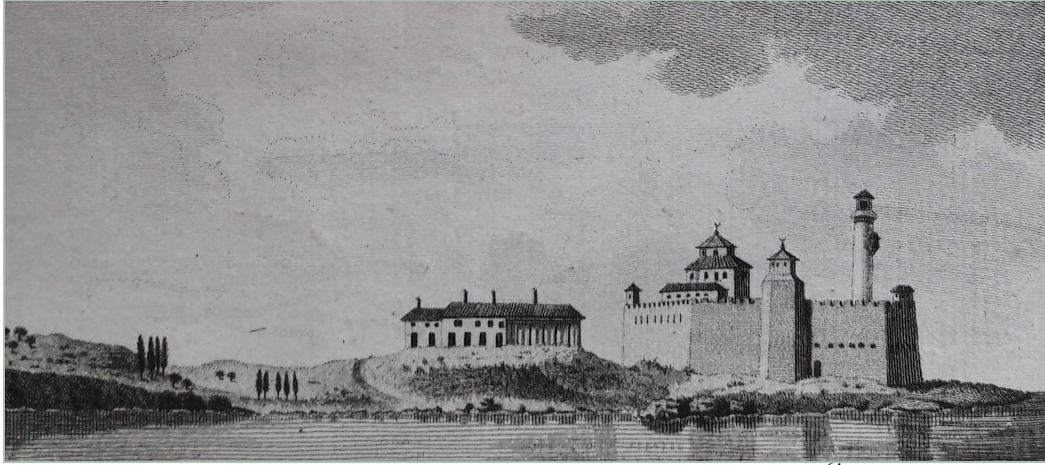
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda bulunan belgeler, B. Bocage'ın kayıtları ve Anadolu feneri Kalesi'nin kitabesinden hareketle, Rumelifeneri Kalesi'nin 1768/1769 yılında inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Rumelifeneri Kalesi, ilk olarak Rum kökenli bir mimar tarafından, 1769 yılında inşa edilmiş; 1783'te Toussaint, 1785'te Lafitte-Clavé ve 1794'te Monnier tarafından yenilenmiş, belki de yeniden inşa edilmiştir. Kaledeki düzenlemelerin; Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda bulunan bazı belgeler ile çeşitli görsel ürünlerin de işaret ettiği gibi, kalenin esasına ilişkin değil, çeşitli ihtiyaçlar doğrultusunda hayata geçirilen onarım ya da tadilatlar olduğu düşünülmektedir. Yenilenme süreçleri, I. Abdülhamit (1774-1789) ile III. Selim'in (1789-1807) hükümdarlık dönemlerinde gerçekleşmiştir.

Restitüsyon projesine konu edilen görsel ürünler aşağıya alınmıştır.

Lafitte-Clavé tarafından hazırlanmış, Rumelifeneri Kalesi'nin 1785 tarihli iki ayrı krokisi⁶³

Gravür-2 Rumelifeneri Kalesi'nin 1788 yılına ait gravürü⁶⁴

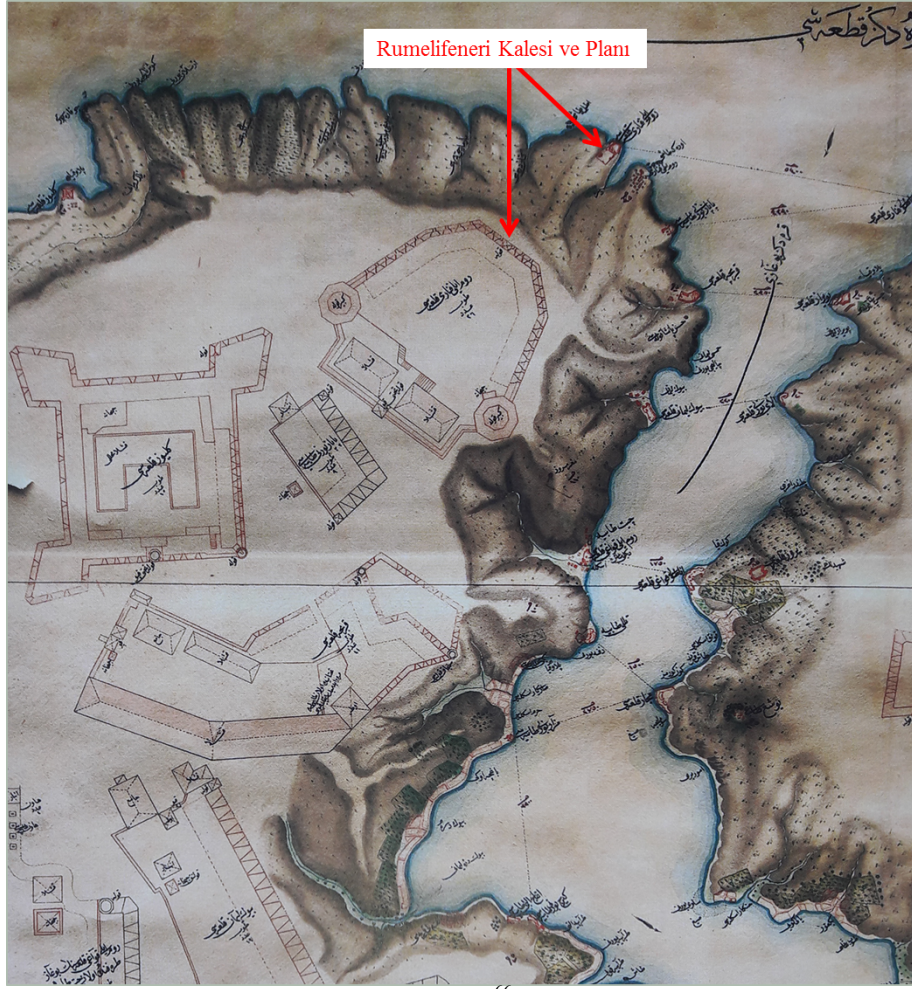

Pertusier imzalı, 1817 tarihli bir çizimde Rumelifeneri köyü ve kalesi⁶⁵

⁶³ K. K. Eyüpgiller-Y. Yaşa, 2019, s.45

⁶⁴ Viage Á Constantinopla, En El Ano De 1784, Escrito De Orden Superior, MDCCXC (1790)

⁶⁵ W. Müller-Wiener, 1998, s.162

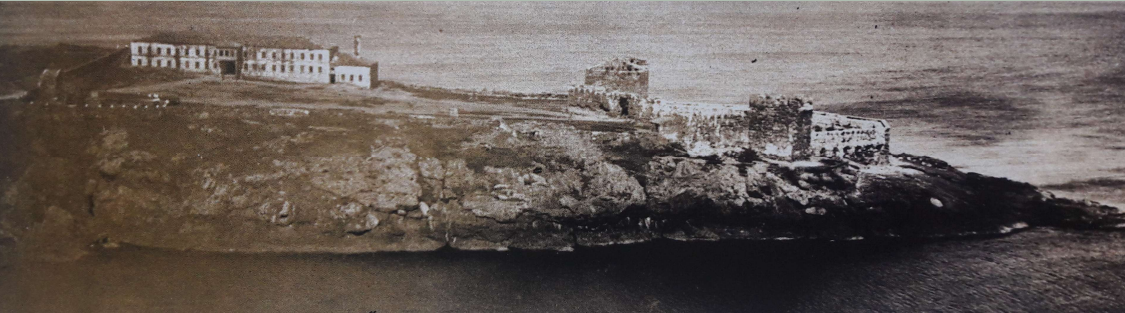
1838 tarihli Osmanlı dönemi Boğaziçi haritası⁶⁶ üzerinde Rumelifeneri Kalesi ve planı

1877 tarihli bir gravürde Rumelifeneri Kalesi⁶⁷

⁶⁶ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA. E. 9444)

⁶⁷ A. Soysal, 2004, s.31

Rumelifeneri Kalesi ve çevresindeki yapıların fotoğrafları, 20. yüzyılın başları

Değerlendirme ve Sonuç

Boğaziçi yerleşmelerinin ve İstanbul'un korunması amacıyla Boğaz'ın her iki yakasında Bizans döneminden başlayarak çeşitli savunma yapıları inşa edilmiştir. Osmanlılar tarafından inşa edilen Anadolu Hisarı ve Rumeli Hisarı bugün de varlıklarını sürdürmektedirler.

Çok sayıda araştırmaya konu olan bu yapıların yanı sıra, geçmişi 17. yüzyıla dek uzanan, ağırlıklı olarak 18. yüzyılda inşa edilmiş bir grup kale daha vardır⁶⁸.

Günümüze yıkılmış, savunma ve yaşam mekânları önemli oranda tahrip olmuş bir şekilde ulaşılmış olan Rumelifeneri Kalesi'ne ilişkin değerlendirme, tahlil ve restitüsyon çalışmaları; mevcut mimarî dokunun yanı sıra Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda bulunan belgeler, çeşitli gravür, plan, fotoğraf ve benzer yapılardan hareketle oluşturulmuştur.

İki büyük imparatorluğun başkentliğini yapan İstanbul, Avrupa ve Asya ile Karadeniz ve Marmara Denizi arasındaki bağlantıyı sağlayan Boğaz'ı ile tarih boyunca dünyanın en önemli kentlerinden biri olmuştur. Bu nedenle İstanbul'un kent merkezi ve Boğaz kıyıları farklı dönemlerde devrin gereksinimlerine yanıt verecek biçimde savunma yapıları ile tahkim edilmiştir.

Askerî mimarlık tarihinin örneklerinden biri olan Rumelifeneri Kalesi'nin korunması, günümüz toplumuna ve gelecek nesillere kazandırılması, restorasyon proje ve raporlarına göre bir uygulamanın yapılması ile mümkün olacaktır.

Rumelifeneri Kalesi'nin 2022 yılı fotoğrafı⁶⁹

EK

Belge, Gravür, Harita ve Çizimler

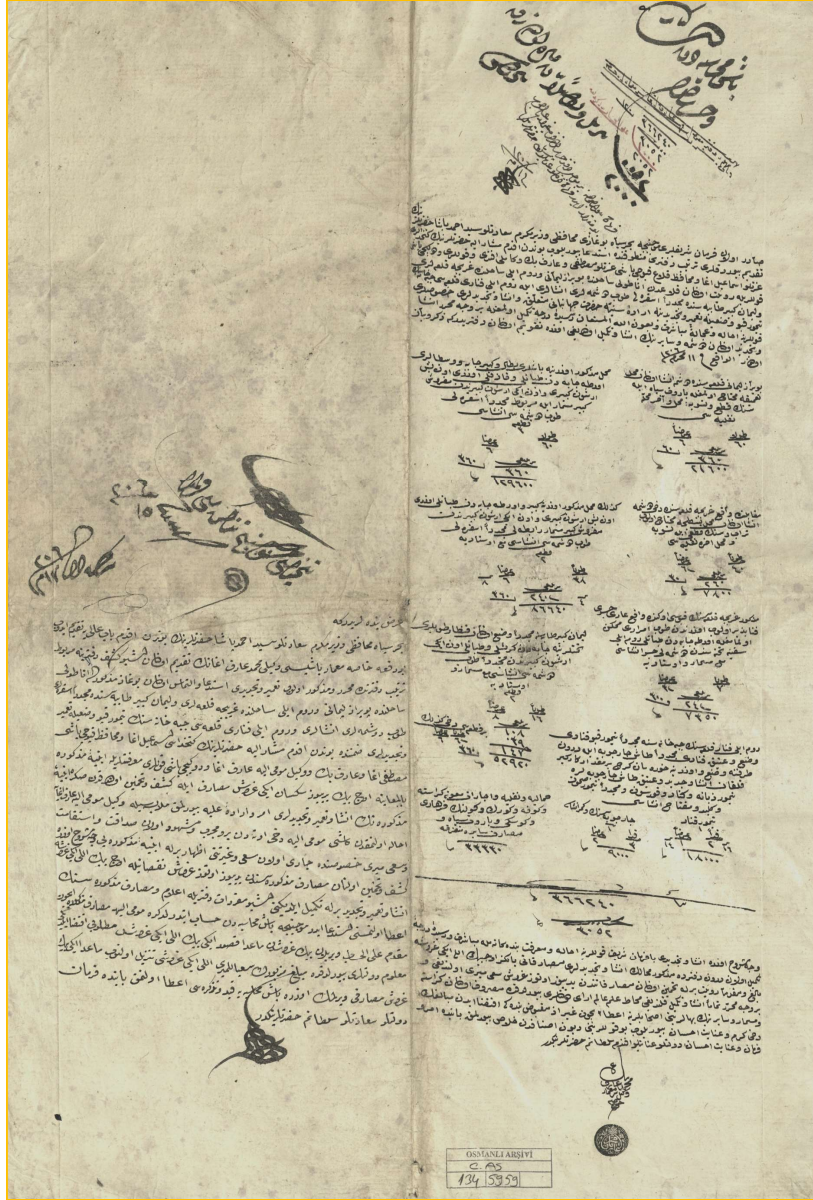
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Arşivi'nde yer alan belgenin aslı ile Latin alfabesine transkripsiyonu aşağıya alınmıştır⁷⁰.

Belge No:1 (C.AS.00134.05959.001)

⁶⁸ K. K. Eyüpgiller, 2014, s.109

⁶⁹ DOZ Mimarlık Fotoğraf Arşivi, 2022

⁷⁰ Belgeler, Osmanlıca Çevirmeni ve Tarihçi Davud Yıldız tarafından okunmuştur. Teşekkür ederiz.

Arz-ı bendeleridir ki

Bahr-ı Siyah muhafızı Vezir-i mükerrerem saadetlü Seyyid Ahmed Paşa hazretlerinin bundan akdem Bab-ı Âliye takdim idüb bu defa Hassa Mimarbaşı Vekili Muhammed Arif Ağa'nın takdim olunan işbu defterine merbut tertib defterde muharrer ve mezkur olub tamir ve tecdid-i istida ve iltimas olunan Boğaz-ı mezkûrda Anadolu sahilinde Poyraz limanı ve Rumeli sahilinde Garipçe kaleleri ve Liman-ı kebir tabyasında müceddeden... top döşemeleri inşaları ve Rumeli Fenâri Kalesi cepehanesinin demir kapu vaziyile tamir ve tecdidleri zımnında bundan akdem müşarûn ileh hazretlerinin kethüdası İsmail Ağa ve muhafız Kapucıbaşı Mustafa Ağa ve Arif Bey ve vekili muma ileh Arif Ağa ve dökmeçibaşı kulları marifetleriyle ebniye-yi mezkurenin üçbin yediyüz seksen iki kuruş mesarîf ile keşf ve tahmin olunduktan sonra ebniye-yi mezkurenin inşa ve tamir ve tahdidleri emr ve irade-yi aliyye buyurulmak mülâhazasıyla vekil muma ileh Arif Ağa'ya ihale olunmakdan nâşi muma ilyhe dahi öteden berü mücerreb ve meşhur olan sadakat ve istikamet ve say-ı mirî hususunda cari olan say ve gayret-i izharıyla ebniye-yi mezkureyi vech-i meşruh üzre tahmin olunan mesarîf-ı mezkuresinden yediyüz otuz kuruş noksan ile üç bin elli iki kuruşa inşa ve tamir ve tecdid... tekml ittiğini işbu mukarrerat defteriyle ilam ve mesarîf-ı mezkuresinin ita olunmasını istidâ ider mucibince baş muhasebden hesap ittirilerek muma ileyhe masarîf-ı mezkure için

mukaddem ale'l-hesab virilen bin kuruşdan maadan [başka] kusur ikibin elli iki kuruş matlub-u iktiza iylediği malum... buyurulduktaki meblağ-ı mezkurun sayen li'l mirî iki kuruş tenzil olunub maadan iki bin kuruş masarîfı virilmek üzere baş mahalliyeye kayd ve tezkeresi ita olunmak babında ferman devletlü saadetlü sultanım hazretlerininindir.

Sadır olan ferman-şerifler muvahacesince Bahr-ı Siyah Boğazı muhafızı vezir-i mükerrerem saadetlü Ahmed Paşa hazretlerinin takdim buyurdukları defterin mantukunda istida buyurulub bundan akdem müşarûn ileyh hazretlerinin kethüdaları izzetlü İsmail Ağa ve muhafız kulluğ Kabucıbaşı izzetlü Mustafa ve Arif Bey ve Kamil Efendi ve kulları ve dökümcübaşı kullarıyla ruyet olunan kılaadan[kaleler] Anadolu sahilinde Poyraz Limanı ve Rumeli sahilinde Garipçe kaleleri ve Liman-ı Kebir tabyasında müceddeden ızgaralı top döşemeleri inşaları ile Rumeli Fenari Kalesi cebehanesinin demir kapu sanine tamir ve tecdidine irade-i seniyye-yi hazret-i cihanbâniye müteallik ve inşa ve tecdidleri hususiyetleri kullarına ihale ve icale-yi mübaşeret ve biavnilahi'l-müsteân reside-i derece-yi tekmil olmakla ber vechi muharrer inşa ve tecdid olunan döşeme vesairenin inşa ve tekmil olunduğu üzere takdim olunan defterdir ki zıkr ve beyan oluna el-Vâki 11 Muharrem [8 Ağustos 1794]

Poyraz limanı kalesinde döşeme inşa olunan mahall tamike [derinleştirmeye] muhtaç olmağla barut-u siyah ile senk katı ve tesviye: mahall ve ahir-i mahalle nakliyesi

Tulen [boyca-uzunluğuna]: 60

Arzen [Genişliğine]: 6

Mahalli mezkur üzerine başları battal ve kebir cabe ve vasıtalrı orta cabeden tabanlılık kazıklar üzerine beş arşun-u kebir ve on iki arşun kebirinden mefruş kebir mismâr [çivi] ile merbut müceddeden ızgaralı top döşemesi inşası

Kıta: 4

Tulen: 60

Azen: 6

Makablinde vaki Garipçe kalesinde dahi döşeme inşa olunan mahalli tesviyeye muhtac olub turab ve senk kıta ile suya ve mahall-i ahire nakliyesi.

Tulen: 40

Arzen: 2?

Kezallık mahall-i mezkûr üzerine kebir ve orta cabeden tabanlılık üzeri onbeş arşun kebir ve on iki arşun kebirinden mefruş kebir mismar [çivi] rabıtalı müceddeden ızgaralı top döşemesi inşası mea üstadiye

Kıta: 2

Tulen: 48

Arzen: 6

Mezkûr Garipçe kalesinin kapusu önünde vaki adi cisri [köprüsü] fena bir yer olub üzerinde top imrarı mümkün olmamakla orta cabeden tabanlı Rumeli sefine tahtasından döşemeli cisri inşası mea mismar ve üstadiye

Tulen: 7

Arzen: 41

Liman-ı Kebir tabyasına müceddeden vaz olunan kantar topları tahtlarına cabeden kirişli ve tabanlı on iki arşun kebirinden müceddeden top döşemesi inşası mea mismar ve üstadiye

Kıta: 2

Tulen: 16

Arzen: 8

Rumeli Fenâr kalesinin cebehanesine müceddeden demir kapu kanadı ve Atik-i Fenârî müceddeden taş carcube [çerçeve] ile derun tarafına... Ve üzerine Horasan kireci bir mikdar kargir kalkan inşa ve cedid ve atik taş carcubelere demir zebane ve kenar ve kurşun ve müceddeden demir suhun [oyuk] ve kilid ve miktar inşası

Demir kanad: 1

Çercube-i Senk ve Kemer inşası: 1
Hamaliye ve nakliye... kereste ve kufe ve kürek ve külünk-ü ferhadi
Ve köşkü ve barut-u siyah ve mesarif-i saire 33330
Toplam: 366240

Vech-i meşruh üzre inşa ve tecdid-i ba fermân-ı şerif kullarına ihale ve marifet bendeganeyle mübaşeret ve resde-i derece-i tekml olan derun defterde mezkur mahallin inşa ve tecdidleri masarifatı yalnız üçbin elli iki kuruşa balığ tahmin olunan masarifatından yediyüz otuz kuruş sayı miri olduğu ve ber vech-i muharrer tamamen inşa ve tekml kılındığı muhat-ı ilm-i âlem ara-yı rahimaneleri buyrulduktaki masruf olunan kereste mismar vesairenin bahaları eshablarına itası için gereken meblağın dahi kerem ve inayet-i ihsan buyurulub bu kullarını duyun-u esnaftan halas buyurulmak babında emr u ferman inayet ü ihsan devletlü inayetlü efendim sultanım hazretlerindir.

Vekil-i Sermimar-ı Hassa
Muhammed Arif Bey

Lafitte-Clavé tarafından hazırlanmış, Rumeli Feneri ve Rumelifeneri Kalesi'nin 1785 tarihli krokisi⁷¹

Rumelifeneri Kalesi'nin kesiti, 1785 yılı⁷²

⁷¹ K. K. Eyüpgiller-Y. Yaşa, 2019, s.41

⁷² K. K. Eyüpgiller-Y. Yaşa, 2019, s.46

1915 tarihli harita üzerinde, Boğaz'daki kale ve tabyalar ile Rumelifeneri Kalesi'nin bulunduğu yer⁷³

Rumeli Feneri'nden Rumelifeneri Kalesi'nin 2004 yılı görünümü⁷⁴

⁷³ K. K. Eyüpgiller-Y. Yaşa, 2019, s.90

⁷⁴ A. Soysal, 2004, s.31

Kaynakça

1. ACUN, Seden-GÜRDAL, Erol, “Yenilenebilir Bir Malzeme: Kerpiç ve Alçılı Kerpiç”, *TMH-Türkiye Mühendislik Haberleri*, Sayı: 427, Ankara 2003
2. ARIKAN, Zeki-SANCAR, Lütfü, *XVIII. Yüzyıl Başından XX. Yüzyıla Kadar Türk Denizcilik Tarihi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2009
3. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2016
4. BEYDİLLİ, Kemal-ŞAHİN, İlhan, *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd’e Dâir Eseri*, TTK Yayınları, Ankara 2001
5. BORAN, Ali, “Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi”, *Osmanlı*, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999
6. CODEX, *Kultur-Atlas, Türkei*, Teil 12, Codex-Verlag, 1965
7. ÇUBUK, Mehmet, *Boğaziçi Mekânının Düzenlenmesinde Bazı İlkeler*, İstanbul 1971
8. DÖRTER, Gizem, *A future for the Upper Bosphorus: A historical survey of the Upper Bosphorus, and a proposal for a sustainable heritage management plan (Kuzey Boğaziçi için bir gelecek: Kuzey Boğaziçi tarih araştırması ve sürdürülebilir bir kültürel miras yönetim planı önerisi)*, Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Anadolu Medeniyetleri ve Kültürel Miras Yönetimi Ana Bilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010
9. ERDOĞAN, Muzaffer, “Osmanlı Mimarisi Tarihinin Otantik Yazma Kaynakları”, *Vakıflar Dergisi*, Cilt: VI, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1965
10. EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul, 1. Cilt-2. Kitap*, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2004
11. EYİCE, Semavi, “Bizans Devrindeki Boğaziçi Hakkında Bazı Görüşler”, *İstanbul Boğazı ve Çevresi Sorunları Simpozyumu*, (Derleyen: Besalet Pamay), Çevre Koruma ve Yeşillendirme Derneği Yayınları, Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1975
12. EYİCE, Semavi, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayını, Türkiye’de Ortaçağ Sanatı Araştırmaları: III, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1976
13. EYİCE, Semavi, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, Yeditepe Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2007

14. EYÜPGİLLER, Kemal Kutgün, “Rumelifeneri Kalesi Üzerine Ön Araştırmalar”, *Yapı Dergisi*, Sayı: 250, İstanbul 2002, s.142 138-144
15. EYÜPGİLLER, Kemal Kutgün, “Karadeniz Boğazı Kaleleri’nin Koruma Sorunları ve Garipçe Kalesi Restorasyon Projesi”, *Kârgir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri VI, 02-03 Aralık 2014, Bildiri Kitabı*, (Editör: İrem Bülbül), İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı, Koruma Uygula ve Denetim Müdürlüğü, İstanbul 2014
16. EYÜPGİLLER, Kemal Kutgün-YAŞA, Yeşim, *İstanbul (Bahr-i Siyah/Karadeniz) Boğazı Kale ve Tabyaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019, s.41
17. GABRIEL, Albert, *İstanbul Türk Kaleleri*, (Çeviren: Alp Ilgaz), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1941
18. Illustrated London News, 1877
19. İNCİCYAN, P. Ğ, 18. *Asırda İstanbul*, (Tercüme ve Notlar: Hrand D. Andreasyan), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İkinci Baskı, Baha Matbaası, İstanbul 1976
20. KARADAĞ, Reyhan Evrim, *Rumelifeneri Kalesi Restorasyon Önerisi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Restorasyon Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s.34
21. *Konstantiniyye’den İstanbul’a, XIX. Yüzyıl Ortalarından XX. Yüzyıla Boğaziçi’nin Anadolu Yakası Fotoğrafları*, (Yayına Hazırlayan: M. Sinan Genim), Pera Müzesi Yayını, İstanbul 2012
22. *L’Illustration: Journal Universel*, Paris 1853
23. MÜLLER-WIENER, Wolfgang, *Bizans’tan Osmanlı’ya İstanbul Limanı*, (Yayıma Hazırlayan: Ayşe Berktaş, Çeviren: Erol Özbek), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.55, 162
24. OGAN, Aziz, “Boğaziçi Hisarları ve Yedikule Hakkında”, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul’u Sevenler Grubu Yayınlarından, 53 Sayılı Belleten*, Üniversite Matbaası, İstanbul 1946
25. ÖZEN, Özlem, *II. Mahmud Dönemi Askeri Islahat Sürecinde Ortaya Çıkan Kışla Yapıları ve Mimari Özellikleri*, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013
26. ÖZGÜVEN, Burcu, “Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyılda Osmanlı Askeri Yapıları ve Kalelerine Dair Genel Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl*

- Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, 7-9 Nisan 1999, Bildiriler, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 2000*
27. PEKİN, Faruk-YILMAZ, Hayri Fehmi, *Türkiye'nin Kültür Mirası: 100 Kale*, NTV Yayınları, İstanbul 2008
28. SOYSAL, Ali, *Kara Deniz Beyaz Işık, "Rumeli Feneri"*, Denizler Kitabevi, Anka Basım, İstanbul 2004, s.26
29. SÖNMEZ, Zeki, "Balkanlar ve Karadeniz Çevresindeki Osmanlı Kale Mimarisi Hakkında Bazı Gözlemler", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, (17-19 Mayıs 2000, Şumnu-Bulgaristan), Cilt 2*, (Yayın Koordinatörü: İmran Baba), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001a
30. SÖNMEZ, Zeki, "Osmanlı Kale Mimarisinin Ana Hatları", *EJOS, IV, No: 58, Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht-The Netherlands, August 23-28, 1999*, 2001b
31. SÖZEN, Metin-TANYELİ, Uğur, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul 1996
32. *Sultan II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Fotoğrafları*, (Yayına Hazırlayanlar: Adnan Genç-Orhan M. Çolak), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. ve İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2008
33. *Sultan II. Abdülhamid Devri Harita ve Planlarında İstanbul*, (Yayına Hazırlayanlar: A. Yaşar Koçak-Abdullah Ademoğlu-Attila Beşli-Zekiye Eraslan-N. Yasemen Akçay), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2013
34. ŞENYURT, Oya, "III. Selim Döneminde İnşaat Ortamını Yönlendiren İki Fransız Mühendis ve Kale Tamirleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XXVIII/2, İstanbul 2013
35. TOY, Sidney, "The Castles of the Bosphorus", *Archaeologia*, Vol. LXXX, London 1930
36. *Türk Dünyası Kültür Atlası, Osmanlı Dönemi 4*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002
37. UĞURLU, Ayşe Hilâl, *III. Selim'in İstanbul'u: Siyâsî ve Askerî Dönüşümler Işığında İmar Faaliyetleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012

38. USLU, Ali, *Savunma Yapılarının İncelenmesi ve Pazar Kız Kalesi Restorasyon Önerisi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2010
39. UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Kaynarca Muahedesinden Sonra Boğazın Tahkimi”, *Belleten*, Cilt: XLIV, Sayı: 175, TTK Yayınları, Ankara 1980
40. *Viage Á Constantinopla, En El Ano De 1784, Escrito De Orden Superior*, MADRID, MDCCCXC (1790)
41. YAŞA, Yeşim, *Poyraz Kalesi Restorasyon Önerisi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Restorasyon Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s.119
42. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Arşivi
43. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA. E. 9444)
44. İstanbul III Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi
45. DOZ Mimarlık Fotoğraf Arşivi, 2022
46. <https://yandex.com.tr>